Чепино.[1]

(Едно българско крайще въ сѣверо-западнитѣ разклонения на Родопскитѣ планини).

Отъ Хр. П. Константиновъ.

Остатъци отъ стари селища и крѣпости.

Въ чепинската покрайна се срѣщатъ на много мѣста развалини отъ селища, черквища и *градища*. Най-видниятъ остатъкъ отъ старитѣ градища е крѣпостьта *Цѫпена* при с. Дорково. Тая крѣпость е била вардена отъ цѣлъ редъ второстепенни крѣпости, които сѫ образували единъ четирежгълникъ, що се е спускалъ отъ казаната крѣпость по южна посока до Костандовското кале при с. Костандово, отгдѣто е вземалъ западна посока — подъ име *Стражата* до с. Лѫженье, оттамъ въ сѣверо-западна посока се е продължавалъ по бърдото срещу с. Каменица до надъ Корово и е завършвалъ на върха *Лакетътъ*, въ подножието на който Чепинската рѣка се възвива отъ сѣверо-западно къмъ източно направление. Освѣнъ тоя четирежгълникъ, остатъци отъ второстепенни крѣпости се намиратъ по бърдата на сѣверо-западъ отъ с. Баня при хаджи Башковата кула, при бърдото *Гергьова-Чорква*, и по височинитѣ надъ главния пѫть, що възъ р. Стара-Рѣка води за Македония. Виждатъ се остатъци и по височинитѣ надъ пѫтя, който отъ Лѫженье възъ р. Луковица води за Македония. При тѣзи крѣпости, споредъ прѣданието, сѫ ставали битки, въ първо врѣме между българитѣ и гърцитѣ, а прѣзъ врѣме на турското нашествие между българитѣ и турцитѣ.

При турското нашествие сѫ разсипани и много села, остатъци отъ които се забѣлѣзватъ и днесь. Прѣзъ 1892. год. въ Корово можахъ да отбѣлѣжѫ имената само на селищата *Липовецъ*, *Мариница*, *Харполитюво*, *Поляньe* и *Грамади*. За *Калугерчица* има прѣдание, че е опустошено прѣзъ врѣмето, когато е ставало турченьето на чепинскитѣ българи, когато много хора били напуснѫли селата си и продължително врѣме се крили въ непристѫпни мѣста.

На сѣверо-изтокъ отъ Корово въ една низка и топла котловина се намиратъ развалинитѣ отъ с. *Дрѣново*. Тамъ земедѣлцитѣ намирали и стари монети. Прѣзъ 1892. год., когато се започнѫло работеньето на пѫтя по долината на Ели-Дере за Чепино, при Дрѣново работницитѣ

[1]) Вж. Сбм. IV., стр. 586 —595. Продълженнето на тая статия не можа да излѣзе по-рано, понеже авторътъ ѝ бѣ пожелалъ самъ да допълни прѣдварително нѣкои части и я прѣработи изцѣло.. — *Ред.*

изровили кѫсове отъ кюнци и сѫдини, между които два кюнца като бѫчви и човѣшки бой дълги. Единиятъ билъ строшенъ, а другиятъ билъ изваденъ цѣлъ и прибранъ отъ единъ каменчанинъ. Котловината, гдѣто е било Дрѣново, е много сгодно мѣсто за село. Тя е на припекъ, закрилена е отъ сѣвернитѣ вѣтрове, снѣговетѣ не траѭтъ, и тамъ зимува дребниятъ добитъкъ на селянитѣ отъ Дорково и Корово, безъ зимна прѣхрана — пасе трѣва.

На единъ часъ разстояние къмъ сѣверо-западъ отъ Дорково се намиратъ и видни остатъци отъ срѣдневѣковата твърдина „Цѣпена,“ на която покраината носи името. И сега още нѣкои селяни вмѣсто Чепино, казватъ Цепино.[1]) Ближнитѣ села зовѫтъ развалинитѣ „Калето,“ а подалечнитѣ ги зовѫтъ „Метохътъ“, подъ каквото име ги е отбѣлѣжилъ и г-нъ Иречекъ въ пѫтнитѣ си бѣлѣжки за Родопскитѣ планини. Споредъ изслѣдванията на г-на Иречека, развалинитѣ „Метохътъ“ сѫ остатъци отъ славната крѣпость „Цѣпена,“ която се споменува у византийцитѣ прѣзъ 13. и 14. вѣкъ и отъ която покраината и досега има име, значуще „разцѣпена“ (т. е. планина) отъ пролома на р. Ели-Дере. Акрополита я навежда между Родопскитѣ твърдини, които императоръ Ватасъ прѣзъ 1246. год. отнелъ отъ българитѣ. Слѣдъ смъртьта на Ватаса (1254.) царь Михаилъ Асѣнъ изново завзелъ всичкитѣ родопски твърдини. Тодоръ Ласкаръ II. бързо нападалъ българитѣ отъ другитѣ родопски твърдини, само Цѣпена се одържала. Слѣдъ два несполучливи похода, въ втория отъ които взелъ лично участие и гръцкиятъ императоръ, крѣпостьта била взета отъ гърцитѣ чрѣзъ мирния договоръ прѣзъ 1257. год. Крѣпостьта Цѣпена се споменува още у Кантакузина, като една отъ прѣднитѣ крѣпости въ сѣвернитѣ родопски склонове. По-сетнѣ се броила между деветьтѣ твърдини, които получилъ царь Иванъ Александръ и които останѫли у българитѣ до покореньето имъ отъ турцитѣ.[2])

Споредъ Ст. Захариевъ, Чепинскитѣ българи слѣдъ 9 мѣсеченъ храбъръ отпоръ се покорили на Лала Шахбедина, който между друго имъ наложилъ и задължението да разваляѫтъ до основа всичкитѣ чепински крѣпости.[3]) Нѣмаме никакви свѣдѣния за крѣпостьта „Цѣпена“ отъ турското завоевание насамъ. Прѣзъ врѣмето на руската окупация единъ русинъ археологъ посѣтилъ развалинитѣ отъ тая крѣпость и взелъ една мраморна плоча отъ крѣпостната черква.

Прѣзъ юли 1892. год., когато бѣхме командирувани отъ Министерството на Просвѣщението съ покойния Ст. Верковича въ Чепино за провѣрка на извѣстнитѣ „Веда Славянъ,“ при заминуваньето ни прѣзъ Пазарджикъ, по прѣдложение на окрѫжения управитель Т. Райнова, окрѫжната комисия отпуснѫ г-ну Верковичу 200 лева, за да направи

---

[1]) Турцитѣ въ много собствени имена сѫ измѣнили *ц* на *ч*, та въ официалнитѣ книжа пишѫтъ Чариродъ, вмѣсто Цариродъ, Селча вм. Селица, Пателенча вм. Паталеница, Черанча вм. Црънча и пр.

[2]) Cesty, 350, 351.

[3]) Ст. Захарiевъ. Описанiе на Т.-Пазарджикската каза. 66.

разкопки и изучи сегашното положение на крѣпостьта. На 9 юлий, заедно съ дѣда Алия Паралята и 30 души работници, ние потеглихме отъ Дорково за „Калето.“ За $^3/_4$ часа ходъ все нагорѣ по сѣверо-западна посока прѣзъ Узунова-Барчина, Здравецътъ, Убарша, Мирова-Долчина, Шаварникъ, Такелъ, Гладно-Бърдо и Еловдолско-Борце, ние се възкачихме на прѣвала при Метойски-Кладенецъ, гдѣто се виждатъ развалини отъ черквище и отгдѣто ни се показва една малка блатиста равнина, забиколена отъ всички страни съ високи гористи бърда. На сѣверния край на тая равнина се извишава единъ усамотенъ върхъ, на който още отдалечъ се съзира единъ зидъ. Равнината се казва *Метоятъ.* На западния ѝ край има развалини отъ село. На срѣдата ѝ по посока къмъ крѣпостния върхъ има развалини отъ черквица и единъ голѣмъ гранитенъ надгробенъ камень. Източниятъ край на равнината се прѣсича отъ пѫтя, който прѣзъ *Мулешката чешма* води за Едринъ-Долъ и оттамъ за Каркария. Къмъ крѣпостния върхъ се отива най-напрѣдъ по пѫтя, който прѣсича западния край на равнината и послѣ покрай подножието на върха се влиза въ коларския пѫть за крѣпостьта. Самъ коларскиятъ пѫть е всѣченъ по политѣ на крѣпостния върхъ, постепенно се възвишава по сѣвероизточна посока и се обрѫща подирѣ къмъ сѣверна посока, догдѣ стигне вратата. Въ крѣпостьта се влиза само откъмъ югоизточната страна.[1])

Крѣпостьта „Цѣпена“ е била една околчеста стѣна, горѣ-долу 1200 метра окрѫжность. Вѫтрѣ въ сградата е имало нѣколко яки постройки, оградната стѣна е дебела близо единъ метъръ въ основитѣ, които сѫ завардени. Колко е била висока, не може да се знае, освѣнъ слѣдъ грижливо изучване на окопитѣ близо до стѣната. На върха на ограденото съ дебелъ зидъ бърдо е имало една яка сграда въ четирекѫгълна форма. Стѣнитѣ ѝ сѫ по-дебели отъ метъръ и дълги по около 4 метра. Отъ количеството на натрупанитѣ вѫтрѣ въ него и вънъ около него каменье и варь се вижда, че тая зграда е била доста високо издигнѫта. Имала е и дълбокъ зимникъ. Това трѣба да е било кулата или главната стражарница на крѣпостьта, защото оттукъ се виждатъ добрѣ всичкитѣ околни бърда и пѫтеки, вижда се и часть отъ Пазарджишкото поле прѣзъ Елидерския процѣпъ. Съсипнитѣ отъ кулата сѫ измѣнили височината на върха — станѫлъ е по-високъ. По грамадата сѫ израсли борики. Стѣнитѣ на кулата отвѫтрѣ сѫ били измазани съ хоросанъ. Откъмъ източната страна въ подземието е имало сводъ, но дали е простъ сводъ или е започетъкъ на нѣкоя подземна пѫтека, не може да се знае, догдѣ не се направѭтъ повече разкопки и не се намѣри дюшемето на долния катъ на сградата.

Отъ кулата се спуска една 6—7 педи дебела зидина и въ западна посока се продължава по нанадолнището и се споява съ околчестата крѣ-

[1]) Вратата на крѣпостьта е стояла до прѣди 20 години и е развалена отъ банчанина Хафузъ ефенди Муковъ, който цѣли 10 нощи е челъ молитви, а десетина помаци сѫ подкопавали вратата, за да дирѭтъ присъненото на жена му иманье.

постна стѣна. Вижда се, че на врѣмето тая стѣна е била много яка, та не сѫ могли да я развалятъ до основитѣ ѝ. Зидана е повече съ плочести камъньe и тукъ-тамѣ тухли, споени съ варь. Свързана е съ дѫбови пояси. На срѣдата на тая стѣна има врата, която сега се вижда добрѣ, защото стѣната е разрушена само при свръзкитѣ ѝ съ кулата и съ околчестата крѣпостна стѣна; другата ѝ часть и сега стърчи и нѣгдѣ е до 4 метра висока. Горната ѝ часть се е разпадала съ течението на врѣмето. Тая стѣна е надупчена съ мазгали за стрѣлянье по разни посоки, а най-вече къмъ равнината Метоятъ, отгдѣто е било възможно доближаванието до крѣпостьта, защото отъ тритѣ други страни тя е недостѫпна.

Нѣколко крачки къмъ изтокъ отъ кулата се намиратъ остатъци отъ водохранилището или щерната. Това е едно подземно четвъртито здание, съзидано съ хоросанъ. То е около 10 метра дълго отъ сѣверъ къмъ югъ и около 7 метра широко отъ изтокъ къмъ западъ. Колко е дълбоко, не може да се знае, защото е затрупано. Възъ двата по-дълги зида има по двѣ подпорни надавки извѫтрѣ. На юго-източния ѫгълъ се вижда да е имало каменна стълба, за да се слиза въ щерната. По източния зидъ има дупки, изъ които дъждовната вода се е разпрѣдѣляла и разнасяла по кюнци по всичкитѣ ѝ части на крѣпостьта.

Около 50 крачки къмъ изтокъ отъ щерната се намиратъ развалинитѣ отъ едно малко четвъртито здание, 6 метра дълго отъ западъ къмъ изтокъ и 3½ широко. Основнитѣ зидове до повърхностьта на земята сѫ били двойни, а оттамъ нагорѣ се е продължавалъ само вънкашниятъ зидъ, а вѫтрѣшниятъ е билъ засѣченъ и е прѣдставялъ единъ видъ сѣдала, каквито виждаме въ банитѣ. На южната стѣна се виждатъ зографии отвѫтрѣ. При разкопванието на вѫтрѣшностьта, намѣрихѫ се нѣколко дѣтски черепа.

На 50—60 крачки къмъ юго-изтокъ отъ тия развалини лежѫтъ развалинитѣ отъ *черковището* — крѣпостната черква. Тукъ е имало доста голѣмичка черква, отъ която сѫ завардени както вънкашнитѣ, така и вѫтрѣшнитѣ основни стѣни, а тъй сѫщо и каменната ѝ постеля. Черквата е около 10 метра дълга и 5 метра широка. По основнитѣ зидове се познава да е имало малъкъ олтаръ. Двѣ зидани стѫпала на задния ѫгълъ на южната стѣна показватъ да е имало една врата къмъ югъ. На западната стѣна е имало и друга врата, която е водила въ една по-малка и слабо съзидана постройка. Въ давно врѣме съсипнитѣ отъ черквата сѫ разчиствани дори до каменната ѝ постеля, изъ която се крижтъ дебелитѣ коренье на два голѣми бора. Спорѣдъ разказванието на дѣда Алия Паралята, прѣди 40—45 год. на сѣверо-западния ѫгълъ на черквата сѫ лежали двѣ голѣми мраморни плочи, на които имало изрѣзани птици, украшения и букви. Когато той билъ на 12—13 год. и пасълъ ярета по калето, видѣлъ, какъ нѣколцина козари издигнѫли едната плоча, изтърколили я къмъ източната страна на черковището и я спуснѫли изъ стръмнината. По заповѣдь на пе-

щерския околийски началникъ Огонъ Ивановъ прѣди 13 години дѣдо Алия е търсилъ плочата изъ урвата, но не е могълъ да я намѣри. Втората плоча заедно съ още нѣколко праздни гърнета била задигнѫта прѣзъ врѣмето на окупацията отъ единъ русинъ археологъ и закарана въ Пазарджикъ.

Подъ рѫководството на покойния Верковичъ направихѫ се разкопки въ вѫтрѣшностьта на черквата. Въ подземието на олтаря нищо не се намѣри; въ подземието до олтаря и къмъ срѣдата на черквата се намѣрихѫ нѣколко гроба съ черепи, кости, изгнили дъски, резета отъ сандѫци, косми и парче коприненъ платъ. Въ срѣдата на черквата се намѣри едно малко гърненце и вѫтрѣ въ него изгнили зърна, топчести като просо. При единъ гробъ до срѣдата на сѣверната стѣна се намѣрихѫ двѣ барельефни мраморни колонки съ украшения. Намѣрихѫ се още четверожгълни малки пръстени плочици, печени и гледжосани съ разни бои. Близо до стѫпалата на южната черковна врата се намѣри една проста каменна фигура съ животинска глава (най-прилича на кучешка глава). До южната стѣна се намѣри една византийска монета отъ VI-то столѣтие. Между рутинитѣ се намѣрихѫ и много откъртеци отъ варова мазаница, надъ които добрѣ личеше черковната зография. На едно такова парче се виждахѫ славянски букви. Отъ това се вижда, че надписитѣ на светиитѣ и светицитѣ въ черквата сѫ били славянски дори до разрушението ѝ отъ турцитѣ.

Послѣдната развалина е само на двѣ крачки къмъ изтокъ отъ черквата, но много по-низко вкопана въ земята. Тя е прилѣпена въ стръмнината. Всичкитѣ ѝ основни зидове сѫ завардени, а задниятъ зидъ, прилѣпенъ о стръмнината, е заварденъ по-високъ, защото е билъ затрупанъ съ съсипнитѣ отъ черквата. На уцѣлѣлата стѣна се вижда да е имало сѣдала отвѫтрѣ. При разкопаваньето се намѣрихѫ много откъртеци варова мазаница, малки печени плочици, парчета отъ голѣми пръстени кюнци и една малка мраморна колона. За какво е служила тая сграда, не може да се каже положително.[1])

[1]) За паданьето на крѣпостьта Цѣпена подъ турцитѣ има едно прѣдание, отъ което произхожда и името на горѣспоменѫтата *Мулешка чешма*. Прѣданието, което изслушахъ отъ дѣда Алия, гласи така: Българитѣ много врѣме се държали въ калето. Тѣ имали доста храна, отнапрѣдъ приготвена, а водата имъ идела по кюнци отъ отсрѣщния баиръ. Всичко отивало добрѣ, но отъ Бога било вече опрѣдѣлено, турцитѣ да станѫтъ господари и на Чепино, а щомъ Господъ рѣши нѣщо, никой не може да измѣни рѣшението му. Не щешъ ли, да се случи единъ день, едно дѣте, безъ да го съзрѫтъ нито родителитѣ му, нито вардачитѣ на крѣпостната порта, да излѣзе и отъ крѣпостната сграда и да попадне въ турски рѫцѣ. То било заробено отъ обсадницитѣ. Милозливата му майка заплакала и завикала до толкозъ, щото обсаденитѣ рѣшили да я пуснѫтъ вънъ отъ крѣпостьта. Майката била пуснѫта и се втурнѫла въ турския лагеръ, за да грабне милата си рожба отъ умразната сгань, но турцитѣ не ѝ давали дѣтето, догдѣто не имъ укаже, по кой начинъ бихѫ могли да надвиѭтъ обсаденитѣ ратници. Майката тогава разправила на турцитѣ, че българитѣ си имали всѣкакви потрѣби вѫтрѣ въ крѣпостьта, само водата имъ идела отъ вънка по кюнци, но отгдѣ, и тя точно не знаяла. За да могѫтъ прочее да намѣрѭтъ извора на водата, хитрата жена имъ казала, да дадѫтъ на едно гладно муле да излиже три оки соль, и, като го заже̂же жажда за вода, то ще намѣри мѣстото, отгдѣто водата отивала на българитѣ въ крѣпостьта. Като направили турцитѣ това, мулето се разтичало на Метойската поляна, разрипкало се по баирчинкитѣ като диво и най-послѣ се спрѣло при една малка баирчинка срещу крѣпостьта и започнѫло

Всичко, каквото се намѣри въ продължение на три дни, чрѣзъ дорковския кметски помощникъ Мохамедъ ефенди, се прѣпроводи въ пазарджишкото окржжно управление.

Исторически прѣгледъ.

Чепино често се споменува въ историята, ту поради крѣпоститѣ му, ту поради разнитѣ военни движения въ него. Тая покраина е била заселена отъ славянското племе драговичи[1]). Въ време на римското владичество тя ще да е принадлежала къмъ *provincia Thracia,* защото почти всичкитѣ градове, които се споменувать въ *provincia Rhodope,* сж били кждѣ прибѣломорската равнина.[2]) Историята неопрѣдѣля, къмъ коя отъ тритѣ митрополии, границитѣ на които сж се срѣщали въ Родопитѣ, е принадлежало Чепино въ византийскитѣ врѣмена. По-често се поменува названието Чепино отъ 12. до 14. столѣтие, като покраина отъ областьта, на която седалището е билъ градъ Пловдивъ. Развалинитѣ *Метоятъ,* при с. Дорково, сж остатъци отъ славната крѣпость Τζέπαινα, която се споменува у византийцитѣ въ 13. и 14. вѣкъ.[3]) Между крѣпоститѣ, които сж били наредени по сѣверното подножие на Родопитѣ и сж служили за завардванье всичко задъ тѣхъ — а главно краиморския пжть отъ Цариградъ до Солунъ — първо мѣсто сж държали Станимака, Перущица, Кричимъ и Чепино.[4]) Този редъ крѣпости сж били една отъ главнитѣ опори на византийцитѣ противъ българитѣ.

Споредъ Кантакузина, въ Родопитѣ имало двѣ провинции: първата била *Мора* въ вжтрѣшностьта на планинитѣ, а втората се е наричала по името на главнитѣ си крѣпости *Станимашка и Чепинска.* При изброяваньето деветтѣхъ крѣпости въ втората Родопска провинция, на първо мѣсто е турена крѣпостьта Чепино, като най на западния край.[5]) Чепино е принадлежало ту къмъ гръцкото, ту къмъ българското царство. Не е указано нигдѣ, къмъ коя държава е принадлежало въ врѣмето на българскитѣ царье Симеона и Петра, но ако заедно съ Пловдивъ безъ съмнѣние и една часть отъ родопскитѣ гори е влизала въ границитѣ на българското царство,[6]) Чепино непрѣмѣнно е било въ тая часть, поради политическитѣ си и стратегически връзки съ Пловдивъ. Това прѣдположение се потвърждава отъ единъ надписъ на една мраморна плоча,

---

да рови съ прѣднитѣ си крака мѣстото, гдѣто билъ изворътъ. Турцитѣ спрѣли водата, и зажъднѣлитѣ българи се прѣдали, разбира се, не безъ раздоръ. Едни били съгласни да се прѣдадмтъ, други искали да противустоıжтъ до послѣдна капка кръвь. На изворчето сетнѣ била направена малка чешмица и я нарекли Мулешка-чешма.

[1]) Дриновъ. Заселение Балканскаго полуострова Славянами, 168.—169.
[2]) Иречекъ. Cesty po Bulharsku, 282. П.Сп. X. 17.
[3]) Иречекъ. Cesty и пр. 350.
[4]) Cesty, 283. П.Сп. X. 19.
[5]) Cesty, 283.
[6]) Cesty, 289.

намѣренъ отъ Ст. Захариевъ въ развалинитѣ на крѣпостьта, находеща се $1/4$ часъ къмъ сѣверозападъ отъ Чепино.[1])

Прѣзъ врѣмето, когато се основало второто българско царство, гърцитѣ продължавали да владѣятъ тая покраина, но не могли да я отбранятъ отъ опустошенията на кръстоносцитѣ, и, когато тѣзи послѣднитѣ въ 1189. год. потеглили отъ Пловдивъ за Одринъ, разграбили всичкитѣ родопски крѣпости и градове въ вътрѣшностьта на страната. Прѣзъ врѣмето на войната между Калояна и византийцитѣ, Иванко, убиецътъ на Асѣня, византийски намѣстникъ въ Пловдивъ и на крѣпоститѣ покрай родопскитѣ поли, въстанялъ противъ гърцитѣ въ 1199. год. и освѣнъ че усвоилъ подвѣдомствената му область съ находещитѣ се въ нея крѣпости, но, слѣдъ като се съюзилъ съ Калояна, завладѣлъ по-голѣмата часть отъ Родопитѣ.[2]) Отъ търновскитѣ царье тукъ е владѣлъ Калоянъ (до 1207. год.), а слѣдъ него — роднината му Славъ, който е ималъ битка въ сѣвернитѣ родопини поли съ царь Борила.[3]) Слѣдъ прѣминуваньето на деспота Слава къмъ страната на епирския царь Тодора (1222.), славовитѣ владѣния, между които и Чепино, били владѣние на Тодора до 1230. год.[4]) Слѣдъ знаменитата битка при Клокотница, сѣвернитѣ подножия съ Станимака, Чепино и другитѣ крѣпости били подъ българска властъ отъ 1230. до 1246. год.[5]) Слѣдъ смъртьта на Асѣна II, гръцкиятъ царь Иванъ Ватасъ за нѣколко седмици покорилъ цѣлата родопска страна заедно съ Чепино и Станимака;[6]) ала, като умрѣлъ Ватасъ (1254.) и го наслѣдилъ синъ му Тодоръ Ласкарь II., Михаилъ Асѣнъ съ помощьта на славянското селско население прѣвзелъ изново твърдинитѣ Станимака, Перущица, Кричимъ и Чепино.[7]) На слѣдната зима Ласкаръ настяпилъ откъмъ Одринъ и, слѣдъ като оплѣнилъ Верея съ своитѣ обсадни машини, принудилъ родопскитѣ твърдини да му се прѣдадятъ. Само планинската покраина Чепино се опрѣла ожесточено, поради което неприятелитѣ намислили да я нападнятъ едноврѣменно и откъмъ югъ и откъмъ сѣверъ. Пролѣтьта една войска подъ командата на Алексия Стратегопула и „великаго примикюрия" Константина Торника потеглила за Чепино откъмъ Сересъ; но войницитѣ въ похода си прѣзъ планинскитѣ мѣста се изненадали отъ нѣкакви си викове и тръбни звукове, уплашили се, търтили да бѣгатъ въ безредица, като изоставили всичкитѣ си потрѣбности и много коньe „на българскитѣ пастири и свинари". Есеньта царятъ се рѣшилъ лично да иде къмъ Чепино, защото много го смущавало това

[1]) Тоя надписъ гласи така: „Иззволенiемъ Божiю милостiю съгради сѧ вѣликолѣпнiи и преславнiи храмъ сьй сё равноапостолъ царѣхъ Костантинъ и елены, въ врѣменемъ же при непобѣдимаго и великодръжавнаго царѣ нашего кр Петра Симеонова: а: въ лѣто: цмн: индиктонъ: к: съ подаракъмъ отъ многоцѣнныхъ съкровищъ Срѣдцаго Болярина кр Атанаса миленова шишковъ съ настоѧнiемъ отца нашего кр. Сергiѧ Петровинѧ изъ кръшева, и прочаа братiѧ его, и съвръши се въ лѣто: цмн: ман: ка: † (Захариевъ, 65, 66).

[2]) Исторiя Болгаръ, 309,

[3]) Cesty, 291. 292.

[4]) Исторiя Болгаръ, 337.

[5]) Cesty, 289.

[6]) Исторiя Болгаръ, 351.

[7]) Исторiя Болгаръ 354.

много укрѣпено мѣсто, гдѣто се сближавали двѣтѣ най-високи планини: Стара-Планина и Родопитѣ, помежду които протича рѣка Марица. Войската потеглила отъ Одринъ и, безъ да се спира поради паднжлия снѣгъ, застигнжла прѣзъ Станимака въ Баткунъ, отгдѣто царятъ изпроводилъ двѣ лица да разгледатъ Чепинската мѣстность. Съгледателитѣ донели на царя, че пристжпътъ къмъ крѣпостьта билъ лесенъ. Безъ да обърне царятъ внимание върху мнѣнието и на други вѣщи лица, потеглилъ прѣзъ стръмнитѣ пжтеки, гладкитѣ поледици и тъмнитѣ гори, заставилъ войницитѣ една нощь да се мжчжтъ въ гжсталацитѣ и зараньта, като се увѣрилъ, че нищо не ще може да направи, потеглилъ назадъ, оплѣнилъ Баткунъ и се върнжлъ въ Одринъ.

Слѣдъ тригодишни безплодни кръвопролития, въ 1257. год. билъ заключенъ миръ, споредъ който Чепино било изоставено отъ българитѣ и всичкитѣ български области въ Родопитѣ и Македония били дадени на византийцитѣ. Послѣдниятъ български царь Ив. Александъръ чрѣзъ договора съ царица Ана (1334.) взелъ Пловдивъ заедно съ деветтѣхъ крѣпости по родопското подножие, така щото турцитѣ заварихж Чепино подъ българска власть.[1])

Слѣдъ падането на Пловдивъ (около 1370. год.) турцитѣ се завзели за прѣвземаньето на околнитѣ твърдини. Храбра съпротива посрѣщнжлъ Гази Даутъ-паша въ крѣпостьта Раковица, развалинитѣ на която се намиратъ при Голѣмо-Бѣлюво. Чепинското краище се държало още 9 мѣсеци слѣдъ прѣвземаньето на Раковица. При липсваньето на писмени исторически свѣдѣния за епохата на покорението, Ст. Захариевъ е обнародвалъ слѣдното прѣдание. „Отъ Цѣпинскитѣ българи въ завоеванието едни сж се били съ турцитѣ на Куртово (това мѣсто е въ Рила планина 6 часа на югъ отъ Голѣмо-Бѣлюво и е прѣдѣлъ на Беловското окржжие,[2]) а нарѣчено е така отъ тогавашния юнакъ Курта, а другитѣ били въ рѣчената крѣпость,[3]) и подиръ прѣвзиманието на Раковица, още 9 мѣсеци се били съ Гази Даутъ-паша, нъ като ги насилилъ отъ три страни, отъ тѣхъ едни побѣгнали при родопския деспотъ. А другитѣ испратили посланници въ Пловдивъ при Лала Шахбединъ и се подчинили подъ турската власть съ тѣзи условия: 1) да се развалжтъ до основа сичкитѣ цѣпински крѣпости; 2) за сѣкж душж да платятъ по една жлътица военни разноски; 3) да даватъ десетъкъ отъ сичкитѣ произведения на Гази Даутъ-паша; 4) на мѣсто харачъ и други данъци, да сж длъжни сичкитѣ мжжие отъ 20 до 35 год. да отиватъ съ турската войска на биткитѣ, гдѣто и да било, като помагачи (отъ което се и наричатъ отъ помагачи *помаци),* и 5) да не зависжтъ отъ друга черковна

[1]) Исторія Болгаръ, 354. и 355. Cesty, 291. 350. П.Сп. X. 29. 30.

[2]) Тукъ трѣба да се подразбира границата, догдѣто се простира землището на село Голѣмо-Бѣлюво.

[3]) Тукъ думата е за пространата развалена крѣпость, находеща се на 1/4 ч. къмъ сѣверозападъ отъ Чепино, която крѣпость помацитѣ наричали *Кешишлеме,* а въ граничния актъ (гл. Сбм. кн. III., стр. 358.) *Ески-кешишликъ,* поради калугеритѣ, които сж живѣли въ черквата на тая крѣпость. Въ развалинитѣ на тая черка е билъ намѣренъ отъ Захариева по-горѣ наведенниятъ славянски надпись отъ врѣмето на българския царъ Петра.

власть, а сами да си се управляватъ духовно.[1]) Тѣзи условия сж били въ сила до втората половина на XVII-о столѣтие, когато чепинскитѣ българи сж били заставени да приемжтъ мохамеданството.

Кога се е започнжло турченьето въ Чепино, точни исторически данни липсватъ, а и самитѣ народни прѣдания сж доста тъмни. Български по-нови лѣтописни бѣлѣжки отнасятъ потурчването на Доспатъ-Планина, Чепино, Крупникъ и Кочани къмъ врѣмето на султанъ Селима I. (1512.—1519.[2]). Възможно е, щото въ това врѣме да е имало нѣколко отдѣлни случаи, каквито сж ставали и послѣ, подиръ датата на огромното насилствено изтурчванье, та дори до прѣди 80 год.; но изтурчването на Чепино, споредъ приказването на помацитѣ, е станжло най-сетнѣ. Това се потвърждава и отъ лѣтописната бѣлѣжка, обнародвана отъ Захариева въ описанието на Татаръ-Пазаджишката каза. На основание на този ржкописенъ паметникъ, писанъ отъ попъ Методия въ с. Корово прѣзъ XVII. столѣтие, Захариевъ утвърждава, че изтурчването на Чепино е станжло въ врѣмето на султанъ Мохамеда IV. и везира му Мехмедъ Кюпрюлю (1656.—1661.).[3])

[1]) Захариевъ, 66.
[2]) Сп.Сп. VII., 91.; Cesty, 296.
[3]) Този ржкописенъ паметникъ Захариевъ е намѣрилъ на пергаментния трѣбникъ, даденъ нему отъ попъ Илия въ около 1860. год. Достопаметната бѣлѣжка гласи горѣ-долу така: Когато турскиятъ царь Мохамедъ подигнжлъ сеферъ на Мора и испратилъ 105.000 души войска по море и 105.000 по сухо, дошле въ Пловдивъ 6 паши и прѣминжли прѣзъ Пещера. Мехмедъ-паша съ много еничери дошелъ въ Костандово, събралъ всичкитѣ попове и кметове, турилъ ги въ вериги и имъ казалъ: „васъ Али Османъ Падишахъ милува та не давате царево, само когато трѣбва помагате на нашата войска, и ние ви милуваме като нашитѣ еничере, а вие сте искали да вдигате глава противъ вашия царь". Тогава банъ Велю и протопопъ Константинъ отговорили: „честити везирю, нашитѣ момчета до скоро сж били съ царскитѣ войски по Туносъ, Траболусъ и Мжсжрь, че какво грозно видѣхте отъ насъ?" Пашата казалъ: „вие лъжете, мене ми обади пловдивскиятъ владика". А тѣ му казали: „той намъ не заповѣда и защото му не даваме данъкъ, та ни клевети". Пашата отговорилъ: „на ли сте и вие кавуре, защо да му не давате данъкъ, ето че сте асии". И заповѣдалъ на еничеритѣ да ги изколжтъ всичкитѣ. Тогава нѣкой си Кара имамъ Хасанъ ходжа измолилъ пашата да ги прости, ако се потурчжтъ. И на Гергьовденъ се потурчили банъ Велю, протопопъ Костантинъ, попъ Георги и попъ Димитъръ въ Костандово, и всичкитѣ кметове и попове отъ другитѣ села. Понеже имало голѣмъ гладъ, пашата оставилъ още четирма ходжи да турчжтъ българитѣ, и които се потурчжтъ, да имъ даватъ жито, а той, пашата, отишелъ прѣзъ Разлога въ Солунъ. Българитѣ се турчили до голѣма Богородица. Отъ нежелаещитѣ да се изтурчжтъ, едни били изклани, а други избѣгали въ гората, и тѣхнитѣ кжщи били изгорени. Хасанъ ходжа изпроводилъ много коньe въ Пазарджикъ, съ които докарали много жито отъ бегликъ-ханъ, стоварили го въ черквитѣ св. Петка и св. Андрей въ Костандово и раздали на потурченитѣ кжщи по двѣ мѣри ржжь и по двѣ мѣри просо. На Петковденъ дошелъферманъ отъ царя: да се съберžтъ българитѣ и да станжтъ рая; да даватъ харачъ и вергия и да ходжтъ на ангария и само потурченитѣ да отиватъ въ войската. Бѣженцитѣ се събрали и си съградили кжщи въ Каменица и Ракитово. Повечето бѣженци отъ страхъ неостанжли да се заселжтъ при бившитѣ си огнища, а отишли при Стара-Рѣка и съградили ново селище Батоево. За подигравка съ християнството, Хасанъ ходжа изпроводилъ потурнацитѣ та разсипали всичкитѣ черкви отъ Костепецъ до Станимака, на брой 33 манастира и 218 черкви.

Паметната бѣлѣжка завършва съ тѣзи думи: „и такá Божию попущенію расипахасе Блъгарєтє ва цѣпина. помени Гóсподи грѣшнааго и недостойнааго раба̂ твоєго попъ Метóтіє Драгйнов отъ сéло корова́. Записа се ва лѣто ах (1600) (Захариевъ 67. 68.)

Въ една забѣлѣжка Захариевъ добавя: „Това събитие е станжло въ 1657 година въ врѣмето на султанъ Мехмеда IV., когато се бѣ повдигнжла война въ Гърция възъ Венецианитѣ.

За ржкописния паметникъ, напечатанъ отъ Захариева, г-нъ Иречекъ казва, че г-нъ Славейковъ разпиталъ въ Бѣлюво и издирилъ, че той билъ съвършено истински, само че у Захариева билъ малко поизмѣненъ. (Сп.Сп. X. 30. Cesty, 296.)

Паметна бѣлѣжка за сжщото събитие се намирала и въ българския хронографъ на манастира св. Петъръ, находещъ се 2 часа на югъ отъ Т.-Пазарджикъ. Този хронографъ е

Отъ горѣизложената записка се вижда, а) че чепинскитѣ българи, освѣнъ черковната автономия, имали въ онова врѣме и гражданска автономия, тъй като прѣдъ пашата излѣзли банъ Велю — чието име и досега носи една баня въ с. Лжжанье — и протопопъ Константинъ да се оправдаватъ прѣдъ пашата, първиятъ като граждански, а вториятъ като духовенъ началникъ; че сж имали и гражданско самоуправление, удостовѣрява се и отъ това, че неизтурченитѣ, слѣдъ като се прибрали отъ бѣгството, станжли *рая,* станжли поданници на царя; б) че гръцкото духовно началство клеветило непокорнитѣ нему българи; в) че турчаньето и тукъ, както и въ други нѣкои родопски мѣста се е извършвало на лични християнски праздници,[1]) вслѣдствие на което и сега се разпространяватъ въ християнскитѣ родопски села страхове при наближаваньето на голѣми праздници; г) че гладотията много е спомогнжла за разпространението на ислямизъма, и д) при всичкитѣ лоши обстоятелства, пакъ часть отъ българитѣ останжли вѣрни на праотеческата си вѣра.

Прѣдположението на Захариева, че чепинскитѣ българи и прѣди изтурчваньето били навикнжли на турскитѣ нрави, понеже като *войници* придружавали турскитѣ войски въ разнитѣ имъ походи, е съвършенно вѣрно, защото инакъ не може да се обясни, какъ е било възможно да се закорени мохамеданскиятъ фанатизъмъ у чепинскитѣ помаци, когато тѣ най-късно сж се турчили въ западна Родопа. Като чепинскитѣ помаци фанатици, едвали ще се намѣрятъ другадѣ въ широкитѣ граници на помаклъка. Едновремѣнно съ тѣхъ изтурченитѣ помаци въ една долина на сѣверъ отъ Гюмюрджина[2]) още си играятъ българско хоро, раздаватъ хлѣбъ *за душа,* палятъ свѣщи па и поливатъ съ вино старитѣ християнски гробища. Въ чепинскитѣ помашки села не е оставена слѣда

виждалъ г-нъ д-ръ Владосъ отъ Пловдивъ и си е снелъ, ала доста погрѣшно — види се по неразбиранье дотамъ езика — единъ прѣводъ на гръцки. Съдържанието е различно отъ онова на обнародваната отъ Захариевата паметна бѣлѣжка. Привождаме съдържанието на прѣвода отъ г-нъ д-ръ Владоса, който има добрината да ни даде единъ прѣписъ.

„Прѣзъ 1670. год. султанъ Ахмедъ завоюва противъ Мора и изпрати прѣзъ морето 150 кораби, а по сухо 150.000 войска. Тогава заминжхж прѣзъ Пловдивъ 6 паши, отъ които единиятъ се казваше Мехмедъ-паша. При минуваньето си застраши родопскитѣ села, че ще ги оплѣни при завръщаньето си и ще изколи християнитѣ, и ги съвѣтвалъ да се потурчжтъ, за да останжтъ свободни отъ данъци и отъ ангарии. Отъ това, като се уплашихж селата, приехж ислямизъма. Въ онова врѣме се потурчихж и селата Чепина, гдѣто биде изпратенъ нѣкой си Хадна(?) ходжа, който придружаваше пашата и обрѣза първо свещеницитѣ попъ Константина, попъ Георгя и попъ Димитра на день свети Георги. До 15. августъ 1670. потурчихж всички; а ония, които се възпротивихж, заклахж ги, за да се уплашжтъ и другитѣ. А на потурченитѣ дадохж позволение да опустошжтъ манастиритѣ и черквитѣ. И опустошихж отъ Станимака до Самоковското село Баня 218 черкви и 32 манастира и много други опустошения нанесохж.“

Изтурчваньето на чепинскитѣ българи е станжло въ врѣмето на единъ голѣмъ гладъ въ Родопитѣ, когато султанъ Мохамедъ IV. се готвялъ за нова война въ Критъ противъ венецианцитѣ (Исторія Болгаръ, 583).

Въ една паметна записка на една славянска книга, находеща се въ молдовския манастиръ св. Петка до Станимака, а печатана прѣзъ 1519. год. въ Венеция, е казано „да се знае кога се повеза кніга сіа Бжетнае литургиа въ то лѣто излезе сулътанъ Мехмет на Дуспат и много беше нузжда н хрінстиіане . . . . . (печетливо) на Філъбе кадлъкъ и і хилъжди кила сурьсатъ жито харчь стана по м̃ гроша на хана . . . . зарадъ пътніца въ то лѣто поне . . . . бнщесе сасъ френъци н много робье искарах изъ мора проклети турци.“

[1]) Ср. Петко Войвода, бранитель на родопскитѣ българи до 1879. год. стр. 12.

[2]) Кирково, Яново и още десетина помашки села.

отъ християнскитѣ гробища;[1]) въ повечето пѣсни сѫ промѣнили собственитѣ имена отъ български на турски; женскитѣ се крияѫтъ още отъ 7—8 годишната си възрасть; кѫщитѣ си правяѫтъ съвсѣмъ съ малки прозорци и тѣ повече къмъ дворовета, а не къмъ пѫтищата; на байрамъ всичкитѣ помаци навиватъ бѣли и шарени чалми. За фанатизирваньето на помацитѣ въ това краище, способствувало е и дохожданьето тамъ лѣтно врѣме на много турци голѣмци съ калабалъкъ ханъми и слуги отъ Пазарджикъ и Пловдивъ, за да прѣкарватъ охолно врѣмето си по банитѣ.

Слѣдъ тоя кратъкъ исторически прѣгледъ не ще бѫде излишно да се отбѣлѣжѫтъ нѣкои събития и отъ по-ново врѣме.

Въ края на минѫлото и началото на настоящето столѣтие, когато турската власть въ много области на държавата е била само поименна, когато често въставали и се бияли помежду си разни областни и окрѫжни управители, Чепино, като лежаще на кръстопѫть, гдѣто нѣколко пѫтеки отъ Македония за Тракия се срѣщатъ, е било изложено на арнаутскитѣ и хайтаджискитѣ походи отъ Македония за Тракия. Правителството като не е било въ състояние да защищава краището, измежду населението се явилъ единъ юнакъ, който се наелъ да го защищава отъ проходящитѣ арнаути. Тоя юнакъ е билъ хаджи Башко отъ село Баня. Той се прогласилъ за главатарь на всички села и се наелъ да ги брани, както отъ арнаутитѣ, така и отъ хайтитѣ.

За хаджи Башковитѣ подвиги има много повѣствувания измежду населението. Юначеството му е възпѣто и въ една народна пѣсень. Отъ подвигитѣ му противъ арнаутитѣ най-много се приказва отъ неговитѣ почитатели слѣдниятъ.

Еднажъ (точната дата никой не помни — събитието е било въ началото на настоящия вѣкъ) потеглили до 1000 души арнаути откъмъ Македония, за да отиватъ къмъ Пловдивъ. Като дошли въ крайщето Бабекъ надъ Чепино, започнѫли да правяѫтъ зулумлуци: да искатъ хубаво яденье и пиенье и да мѫчѫтъ бабешкитѣ помаци. Бабечанитѣ проводили нѣколко души да съобщяѫтъ хаджи Башку въ с. Баня, че арнаутитѣ така и така постѫпватъ съ тѣхнитѣ имущества. Хаджи Башко получилъ свѣдѣния за броя на арнаутитѣ; узналъ още, че ще минѫтъ прѣзъ с. с. Баня, Каменица и Бѣлюво за да слѣзатъ въ тракийското поле. На другия день арнаутитѣ се задали къмъ с. Баня съ единъ таламбазъ начело. Вървѣли и пѣли, безъ да съзиратъ, че хаджи Башковата дружина, все отборъ помаци изъ Чепино, ги била хванѫла на пусия.

---

[1]) Когато попитахъ единъ старъ помакъ въ с. Баня, знае ли да е имало нѣгдѣ около селото *кавурско гробье,* той ми отговори: „хаір, даскале, тузи никаде не е имало кавурско гробье; тузи е мьусльуманлѫк кадимедеп бери (отъ най-старо врѣме).“ А като се заселихѫ въ с. Баня българи изъ Македония, издирихѫ, гдѣ е била черквата и хорището въ християнско врѣме. Изкопали сѫ отъ една градина и едно парче отъ надписанъ камъкъ.

Хаджи Башко съ ножъ въ ржка излѣзълъ отъ една кжща и спрѣлъ арнаутския главатарь и четата му съ думитѣ: „давранмаинъ, дурунъ". Хаджи Башковата дружина изгърмѣла напраздно нѣколко пушки отъ всичкитѣ страни на засадата, за да се сѣтжтъ арнаутитѣ, че сж обиколени. Като се спрѣли, хаджи Башко попиталъ главатаря имъ: „А бре кждѣ ходите? Дали да правите менликъ, или да плашите сиромашта?" — Главатарятъ се уплашилъ и се чудилъ, какво да му отговори. Единъ отъ арнаутитѣ излѣзълъ хаджи Башковъ познайникъ и извикалъ; „Па хаджи Башъ, па кардашъ, сенъ му сунъ? Аманъ, пусни ни да си отидемъ!" — „Нѣма да ви пуснж, отговорилъ хаджи Башко, догдѣ неплатите сичко, що сте зеле отъ колибитѣ." Главатарятъ му платилъ изѣдената отъ хората и отъ коньетѣ храна. Тогава хаджи Башко имъ казалъ: „ше ви пусна, ама нѣма да седите тузи (въ Чепино); ами ше отидете фаф увота прѣзъ Каркария." Арнаутитѣ се съгласили и, безъ да минуватъ прѣзъ кое да е друго Чепинско село, заминжли прѣзъ Каркария за Тракийско поле.

Прѣзъ врѣмето на хайтитѣ, всичкитѣ Чепински села били подчинени подъ хаджи-Башковата власть. Съгласили се и обградили съ каменень зидъ, 4 аршина високъ, главното чепинско село Баня. Цѣлото село било опасано съ неправилно крѫгла стѣна, нарѣчена *шаранполъ*. Въ тая селска крѣпость се е влизало прѣзъ двѣ врати: едната е на сѣвероизточния край на селото, отгдѣто се влазя, когато се иде отъ Ракитово; другата е била на противуположната страна, гдѣто се влиза въ селото, като се иде откъмъ Македония. Двукрилнитѣ врати сж били отъ дебели джбови дъски, обковани съ желѣзо. Надъ двѣтѣ врати е имало по една кула съ хоросанови зидове, обдупчени съ мазгали за стрѣлянье. Тукъ сж се събирали всичкитѣ села и сж се бранили отъ нападателитѣ. Остатъци отъ едната кула — сѣверо-източната — сж запазени и до днесь въ долната махала, не по милостьта и уважението на сегашнитѣ жители къмъ подобни паметници, нито пъкъ съ цѣль да напомнюватъ тѣзи развалини усилнитѣ и прѣмеждинтѣ дни, които е прѣкарвала България, ами защото не могжтъ да се развалжтъ хоросанитѣ. При всичко че е било обградено, селото Баня е горено единъ пжть.[1])

Като паметникъ отъ врѣмето на хайтитѣ е останжлъ и долниятъ катъ на кулата, що стърчи на едно бърдо, единъ пушкинъ фърлякъ къмъ сѣверозападъ отъ селото. Кулата е построена отъ хаджи Башка, който заедно съ отбранитѣ си пехливани е стоялъ въ нея и оттамъ бранилъ укрѣпеното село. Прѣзъ 1892. год. остатъцитѣ отъ хаджи Башковата кула имахж слѣдния видъ. Източната и южната стѣна на найдолния и отчасти на втория ѝ катъ бѣхж полусъборени; западната страна съвършено разрушена, заради дѣланитѣ каменни стълбове на вратата; сѣверната стѣна разрушена надолу. Долниятъ катъ на кулата е 5 метра

[1]) Въ с. Баня само двѣ кжщи останжли неизгорени, а именно кжщитѣ на Руня и Шаля (тѣхнитѣ наслѣдници сега съставятъ нѣколко домакинства подъ общи родствени названия Руньовитѣ и Шальовитѣ).

широкъ, 6 метра дълъгъ, зидовитѣ сѫ по-дебели отъ 60 сантиметра и сѫ свързани съ дѫбови кушаци. Въ долния катъ на всѣка стѣна има по два мазгала, отгдѣто се е стрѣляло по двѣ посоки. На горния катъ има и по три мазгала на всѣка стѣна. Не се познава, дали е имало трети катъ, но помацитѣ приказватъ, че кулата е имала повече отъ два ката.

Кърджалиитѣ хайти, които сѫ посѣщавали Чепино и Рупчосъ, били прѣдвождани отъ извѣстния въ Родопитѣ кърджалийски главатарь Синапя, за когото чепинцитѣ знаѭтъ, че е билъ родомъ отъ с. Аялѫ-Кьой, Драмско.[1]) Чепинцитѣ, при всичкитѣ си усилия за самозащита, не сѫ могли въ продължение на 13—15 год. да устоѭтъ срещу многобройнитѣ хайти и се разбѣгали по горитѣ, а селата имъ били изгорени.

Хаджи Башко, слѣдъ едно продължително варденье на краището, билъ прогласенъ за непокорникъ на правителството. Нѣколко врѣме подиръ това навлѣзли въ Чепино 500 хайти кърджалии и арнаути. Въ това врѣме въ Пазарджикъ билъ мюдюръ нѣкой си Дели-бей и билъ отишелъ на разходка по банитѣ въ с. Лѫжанье, когато неочакванитѣ нашественици откъмъ Бѣлюво навлѣзли въ Чепинското краище и се установили въ Корово. Дели-бей се намѣрилъ натѣсно и прибѣгнѫлъ до помощьта на хаджи Башка. Повикалъ го отъ Баня въ Лѫжанье и му казалъ: „искамъ тия хайти и арнаути (имало съ тѣхъ и българи) да ги изпѫдишъ“. Хаджи Башко казалъ, че му е длъжность да свърши тая работа. Забралъ тогава хаджи Башко една малка дружина отборъ помаци, завелъ ги кѫдѣ Каменица и ги настанилъ на пусия въ единъ храсталакъ при Корово, а той на конь отишелъ къмъ реченото село съ байрактаря си Шондря. Като наближилъ селото, върнѫлъ назадъ и Шондря байрактарь, за да го не убиѭтъ, и самъ самичъкъ влѣзълъ въ селото. Хайтитѣ се впуснѫли да го уловѭтъ. Той се прѣправилъ на уплашенъ и обърнѫлъ коня си назадъ, ужъ да бѣга. Той къмъ Каменица, тѣ по него, догдѣ ги вкара въ района на засадата, па като далъ бѣлѣгъ на скритата въ храсталака негова дружина, изгърмѣли нѣколко пушки, хайтитѣ се сбъркали и не знаяли, назадъ ли да се врѫщатъ или напрѣдъ да вървѭтъ. Хаджи Башко се обърнѫлъ тогава къмъ хайтитѣ и ѣздешкомъ погубилъ съ ножа си нѣколко души, догдѣто дружината му изабликнѫла изъ храсталака и забиколила хайтитѣ подъ село Каменица въ ливадяка, наливаемъ *Слотина.* Сега хайтитѣ разбрали, че иматъ работа съ хаджи Башка и поискали примирие (барашикъ). Единъ хаджи Башковъ познайникъ извикалъ: „Па море хаджи, па бин-баши, па кардашъ, ти ли си? — „Есъ самъ,“ отвикалъ хаджията. — „Аманъ бе кардашъ, не мой; не дѣй ни бара, не дѣй ни коли; не щемъ да седиме тузи. Беса та беса.“ Хаджи Башко ги пропуснѫлъ, и прѣзъ Алабакъ заминѫли за Бѣлюво. Пазарджишкиатъ

[1]) За Синапя чепинцитѣ помнѭтъ още и това, че той е билъ отъ долната махала на с. Аялѫ-Кьой. Него послѣ го прѣслѣдвало турското правителство. Проводената дружина, за да го улови живъ, или да го убие, го обсадила въ Аялѫ-Кьой, но той успѣлъ да избѣгне отъ засадата и побѣгнѫлъ къмъ Лъджа-Кьой (1½ ч. далечъ отъ Аялѫ-Кьой), гдѣто го застигнѫли и убили.

мюдюринъ Дели-бей, до толкозъ билъ юнакъ, че намѣрилъ за благословно да не стои прѣзъ тоя день въ Лѫжанье, най се изкачилъ горѣ надъ *Бабино-Брѫще* на тепето и оттамъ наблюдавалъ дѣйствията между хаджията и хайтитѣ.

Като заминѫли хайтитѣ за Бѣлюво, Дели-бей се върнѫлъ въ Лѫжанье и съ голѣми почести приелъ героя хаджи Башка, като му съобщилъ прѣдъ множество селяни, че кабахатътъ му за непокорство къмъ царщината, за който кабахатъ билъ присѫденъ отъ правителството на обѣсванье, му се опрощава.[1]) Тая подмамка, може би съ добро да покорѭтъ хаджи Башка, на пазарджишкитѣ голѣмци не се удала. Хаджи Башко продължавалъ да бѫде като господарь на Чепино, тъкмо въ врѣмето на междуособицитѣ между разнитѣ съперници дере-бейове. Особено злѣ се настроилъ противъ него Кавaнозоглу Хасанъ-бей, защото чепинскиятъ герой си билъ присвоилъ титла бинбашия; съ голѣмъ салтанатъ и съ богато облѣчени и въорѫжени другари-пехливани слизалъ да пие кафе въ Пазарджикъ; по сѫщия начинъ се явявалъ въ конацитѣ на Кавaнозоглу, както стария Тѫмрѫчлия прѣдъ пловдивския паша,[2]) и съ това подривалъ авторитета му прѣдъ турцитѣ и християнитѣ. Освѣнъ това, забѣлѣжено било, че хаджи Башко започнѫлъ да заповѣдва и на нѣкои села въ полето и опасно било да не тури рѫка и на Пазарджикъ. Кавaнозоглу намислилъ да го улови въ Пазарджикъ. За тая цѣль той го поканвалъ нѣколко пѫти на госте въ конака си. Хаджи Башко, обаче, не отивалъ самъ, а съ въорѫжени придружници пехливани, вѣрни негови хора и работата се свършвала съ угощения и разговори. Ала това, което не било възможно да стане въ резиденцията на прочутитѣ Кавaнозогларъ, станѫло въ родното мѣсто на хаджи Башка.

Кавaнозоглу Хасанъ-бей подкупилъ съ много пари четворица пехливани (братя Хохорови изъ с. Баня)[3]) и дошелъ ужъ на гости въ кѫщата имъ вечерно врѣме. Повикали и хаджи Башка, да се види и разговори съ Хасанъ-бея. Хаджи Башко се въорѫжилъ и, като вѣрвалъ въ пехливанитѣ Хохорови, отишелъ безъ други придружниции. Ако и да не му се щѣло, слѣдъ нѣколко покани и молби сѣднѫлъ въ кюшето до буджака. Подали му кафе и чибукъ, за да заемѫтъ и двѣтѣ му рѫцѣ. Като запилъ кафето и затеглилъ изъ чибука, двама отъ братята пехливани се пуснѫли ненадѣйно и му сграбчили по една рѫка. Хаджи Башко успѣлъ да изкопчи рѫцѣтѣ си и съ десната си рѫка хванѫлъ дръжката на ножа си, но, догдѣ да го извади, спустнѫли се и другитѣ двама пехли-

[1]) Хаджи Башко е ознаменувалъ името си съ единъ подвигъ при с. Гелвере. Поставени били хаджи Бошкови хора въ ближната воденица, за да слѣдѭтъ, кога ще се зададѫтъ хайтитѣ, а хаджи Башко се е скрилъ въ воденицата. Като се задали хайтитѣ и навлѣзли въ една тѣсна и заградена отъ двата края съ бърда клисура, хаджи Башко излѣзълъ самъ ненадѣйно, впуснѫлъ се между тѣхъ и съ малка една дружинка успѣлъ да ги изтрѣби до единъ. По поводъ на тоя подвигъ, помацитѣ сѫ създали баснословенъ край на разказа, а именно, че при битката съ хайтитѣ хаджи Башка не хващалъ крушумъ и че, щомъ наближилъ слѣдъ побѣдата байректаря си Шондря, разкопчилъ елека си и изтърсилъ куршумитѣ като мисири, понеже дрехитѣ му пробивали, а месото не.

[2]) Гл. Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини. Кн. I.

[3]) Помаци пехливани убихѫ и султанъ Абдулъ Азиза въ 1876. год.

вани, уловили го за слабинитѣ, и той имъ се прѣдалъ. Тогава Хасанъ-бей заповѣдалъ да го обѣсѫтъ на долната капия на шаранпола. Безъ да знаѭтъ селянитѣ, пехливанитѣ го откарали до капията на една кола, прикачили му вѫжето на врата, бутнѫли колата, и той виснѫлъ. Хасанъ-бей недоволенъ и отъ това наказание, пратилъ придружницитѣ му кабадахии, та оплѣнили всичко, що намѣрили въ хаджи Башковата кѫща. Закарали и живата му немалобройна стока въ Пазарджикъ. Банчани приказватъ още, че Каванозоглу Хасанъ-бей, като си тръгнѫлъ за Пазарджикъ, конятъ му не рачилъ да минува прѣзъ долната капия на оградата, защото се плашелъ отъ голѣмия чомбасъ на обѣсения хаджи Башка; на нѣколко пѫти се връщалъ и подприпкалъ, догдѣто не отрѣзали чомбаса на обѣсения юнакъ, и чакъ тогава конятъ покаралъ. Когато Хасанъ-бей изминѫлъ Чепинско поле и се изкачилъ на Каркария, върнѫлъ едного отъ хората си да каже на банчани, да свалѭтъ тѣлото на хаджи Башка отъ бѣсилото и да го погребѫтъ.

Ала Господъ си знае работата, казватъ помацитѣ, и отплатилъ на кръвожадния Каванозоглу съ сѫщата мѣрка. Побѣснѣлиятъ до крайность Хасанъ-бей произволничалъ безмѣрно. Просто за удоволствие той отровилъ нѣкого си Индже Байрактаръ, когото отъ Цариградъ потърсили. Първитѣ и вторитѣ пратеници били подкупвани. Тогава отъ Цариградъ дошелъ единъ татаринъ съ заповѣдь: или живъ да улови Хасанъ-бея, или главата му да вземе. За да избѣгне Хасанъ-бѣй позорно каранье до Цариградъ и по-позорно смъртно наказание, той отишелъ на чифлика си и се отровилъ.

Неговитѣ братя и наслѣдници, обаче, чрѣзъ своето влияние прѣдъ правителсвото, нанасяли отъ врѣме на врѣме пакости на чепинскитѣ села. Прѣзъ твърдѣ усилната епоха на *низамскитѣ аби*, когато всичкитѣ почти жители отъ индустриалнитѣ покраини сѫ били прѣобърнѫти на непрѣстанни машини за денонощно работенье аби за царскитѣ войски, Каванозоглу Ахмедъ-бей изискалъ и събралъ отъ чепинскитѣ села 7000 топа аба за 70.000 гр., срещу която сума той имъ далъ единъ чифликъ при село Патaленица. Тоя чифликъ тѣ продали на единъ Турчинъ за 1200 гр. но не могли да вземѫтъ нито 1200 пари.

Хаджи Башко нѣма скоро да изчѣзне изъ паметьта на чепинскитѣ жители. Разказитѣ и споменитѣ за неговитѣ подвиги, въ полза на края, завзематъ първо мѣсто между разговоритѣ прѣзъ зимнитѣ нощи по кѫщята и денѣ по кафенетата. Неговата пѣсень разплаква всѣкиго. Заслугитѣ му чрѣзъ нѣколко пѫти отбранванье края отъ хайтитѣ утвърждаватъ вѣрваньето между населението, че куршумъ не го хващалъ, а тежината на тѣлото му — 115 оки — извиква уважение къмъ всѣки едъръ пехливанинъ. Неговитѣ наслѣдници строго вардѭтъ да не очърнѭтъ паметьта на славния си дѣдо.[1])

---

[1]) Свѣдѣнията за хаджи Башка и подвизитѣ му сѫ черпени отъ разказитѣ на старцитѣ Хафузъ Ахмедъ Муковъ, ходжа Хасанъ Тумбевъ, Хафузъ Исмаилъ и дѣдо Исмаилъ Диваковъ изъ с. Баня.

Слѣдъ хаджи Башка чепински голѣмецъ станѫлъ молла Ахмедъ, който 24 год. наредъ е билъ и кметъ въ с. Баня. До него сѫ се допитвали селата за всѣкакви работи. Той не смѣялъ да управява самовластно, не наказвалъ съ затворъ и не биялъ хората. Ималъ голѣмо влияние между бейоветѣ въ Пловдивъ и Пазарджикъ и много помаци отървавалъ отъ бѣсилка. Слѣдъ него билъ прогласенъ за първенецъ Хюсеинъ Пехливанъ, който билъ и кѫръ-агасѫ въ Чепино; но лошитѣ му обноски съ населението и паричнитѣ злоупотрѣби, които правелъ, прѣдизвикали неговото паданье слѣдъ двѣ години, и властьта присвоилъ извѣстниятъ Мохамедъ-ага отъ Дорково, доста развитъ и богатъ помакъ. Той е билъ и члѣнъ въ Пазарджишкия Идаре-Межлиси, и понеже хубаво знаелъ турски езикъ, гласътъ му ималъ извѣстна тяжесть. Отъ голѣмо усърдие да заслужи повече на държавата, той ходатайствувалъ за по-скорошното въоржжаванье на помацитѣ и цигапитѣ и заедно съ доспатлията Ахмедъ-ага потушихѫ Баташкото възстание въ 1876 г. по единъ варварски рѣдъкъ въ историята пачинъ.

Отбѣлѣжваньето на нѣкои свѣдѣния, събрани измежду помацитѣ относително обстоятелствата съпровождаващи нечутитѣ звѣрства въ Батакъ, нѣма да бѫде излишно. Писаното досега по Баташкото кланье е черпено отъ официалнитѣ рапорти на разнитѣ консули и консулски комисии и отъ кореспонденциитѣ на разнитѣ турски чуждестранни вѣстници. Нѣма съмнѣние, че нѣкои, може би много важни, обстоятелства сѫ били пропуснѫти, а нѣкои работи би-щѫтъ прѣдставени въ прѣкаленъ видъ. По тая причина на бѫдѫщия историографъ на Баташкото кланье, безъ съмнѣние ще бѫдѫтъ цѣнни, каквито и да сѫ кратки свѣдѣния, почерпнѫти изъ приказванията и пѣснитѣ на помацитѣ, участвуващи въ кланьето. Още по-важно значение ще иматъ тѣзи свѣдѣния погледнѫти отъ това становище, че тѣ сѫ събирани десетина години слѣдъ събитието, когато никакъвъ страхъ отъ нѣкаква власть или пъкъ отъ сѫдебно прѣслѣдванье не ги е стѣснявалъ да изложѫтъ истината. Тукъ за сега можемъ да дадемъ три устни разкази и едно извлѣчение изъ помашката пѣсень, въ която е възпѣто кланьето. Тритѣ разкази сѫ слушани отъ три лица: единъ банчанинъ, единъ костандовянинъ и единъ доспатчанинъ; пѣсеньта е слушана тоже отъ единъ банчанинъ пѣвецъ.

Банчанинътъ ходжа Хасанъ Тумбевъ, който и самъ взелъ усърдно участие въ кланьето, разказва работата, както слѣдва:

15—20 дена прѣди бъркотията единъ батачанинъ, който сѣкълъ трупье за бичкията (дъскорѣзница, чаркъ) на нѣкой банчанинъ, по срѣдъ пладнѣ напуснѫлъ работата и започнѫлъ да си събира нѣщата, за да си отива въ Батакъ. Другаритѣ му помаци били изненадани отъ неочакваната постѫпка на простодушния батачанинъ и полюбопитствували да узнаѫтъ причината. Слѣдъ дълго постоянство батачанинътъ най-сетнѣ имъ казалъ, че му било порѫчано отъ общината да се при-

бере, колкото се можело по-скоро, защото свѣтътъ щѣлъ да се разбърка. Той заклелъ другаритѣ си помаци, никому да не казватъ съобщената тайна, и си заминжлъ за Батакъ. Помацитѣ до вечерьта разгласили исказаната отъ батачанина тайна, и до другата вечерь тя била вече извѣстна и на помацитѣ въ Доспатско и Бабешко, както и на турцитѣ въ Пещерско и Пазарджишко. Единъ день подиръ това започнжли да се разнасятъ слухове, че българитѣ щѣли да се бижтъ съ турцитѣ и да искатъ царство, и че сърбитѣ ируситѣ щѣли да имъ дойджтъ на помощь. Това послѣдното много уплашило помацитѣ. Като се бояли отъ ненадѣйно нападанье било откъмъ Батакъ, било откъмъ Бѣлюво, сдумали се въ първитѣ дни на априли да поставжтъ нощни вардачи по краищата на селата и по входнитѣ пжтеки. Тѣзи вардачи, единъ видъ общинска стража, бодърствували до зори, когато се прибирали въ кжщи, за да ги не усѣтжтъ каменчани, че се пазжтъ. Сжщо и голѣмцитѣ отъ Чепино и отъ Доспатъ се замислили сериозно прѣдъ видъ на слуховетѣ, осжществението на които туряше въ опасность имота и положението имъ въ обществото. Тѣ се отнесли за съвѣтъ до Кавонозоглу Али-бея въ Пазарджикъ, който имъ казалъ, да се не боятъ отъ никаква случайность, защото той щѣлъ да снабди населението съ оржжие и джебхане, въ случай че въстанжтъ българитѣ. За прѣдупрѣждение отъ всѣкаква случайность, първенецътъ на чепинскитѣ помаци, дорковянинътъ Мохамедъ-ага, взелъ върху си грижата да наблюдава чрѣзъ съгледачи, какво се приготовява въ Батакъ.

Както въ другитѣ села, тъй и въ Баня, помацитѣ нощно врѣме вардили по краищата на селото. Заповѣдано имъ било да не пушжтъ тютюнь. Колкото повече се разпространявали слуховетѣ, че батачани щѣли да вдигнжтъ глава, караулътъ се усилвалъ, догдѣто послѣднитѣ вечери всичкитѣ мжже, способни да се бранжтъ, караулили, тъй като, споредъ разпространенитѣ слухове, кроежътъ на батачани билъ най-напрѣдъ да изгорятъ Баня. Една вечерь, въ 3 часа, вардачитѣ, що вардили откъмъ циганската махала, съзрѣли на отсрѣщния баиръ, надъ Гаганица, искри отъ *огнило*. Като се вслушали, чули, че нѣкой тракалъ огнило о крѣмень за да подхване огънь. Вардачитѣ се разтреперали отъ страхъ. Единъ отъ тѣхъ казалъ: „ей ги ей, дѣ идятъ батачани да ни запалятъ". Другъ добавилъ: „не видите ли, дѣ шаватъ люгье?" Безъ да искатъ да разслѣдятъ по-нататъкъ, изгърмѣли съ пушкитѣ си. Караулитѣ отъ всичкитѣ страни се отправили къмъ мѣстото на гърмежа, а женитѣ и дѣцата се разпищѣли по селото. За да се спре женскиятъ и дѣтинскиятъ врѣсъкъ и писъкъ, по една разпоредба отъ първенцитѣ, старцитѣ завели и затворили въ новата каменна джамия всичкитѣ жени и дѣца. Пушкитѣ продължавали да гърмятъ като на битка. Селскитѣ сокаци се задимили. Чакатъ гърмежъ откъмъ Гаганица, нѣма нищо. Само банчани гърмятъ. По едно врѣме гърмежътъ попрѣстанжлъ. Чули се гласове: „оставете се бре, нѣма нищо". Настава тишина. Изпровождатъ 3—4 души прѣзъ гробищата срещу Клептуза, заминжли нагорѣ прѣзъ баира, по-

гледали къмъ горвта, отгдѣто се свѣткали по-напрѣдъ искритѣ, нѣмало нищо. Фърлили една пушка къмъ сѫщата точка, пакъ нѣмало нѣкой да се обади. Върнѫли се всички по кѫщитѣ си и осъмнѫли. На сутреньта караколътъ продължавалъ да варди околностьта на селото, защото дошло извѣстие, че батачани били вече тръгнѫли къмъ Чепино и били дошли до срѣдъ Баташкото поле и щѣли да нападнѫтъ най-първо богатото село Баня. По този начинъ три дена наредъ вардили селото, и когато се върнѫлъ отъ Пазарджикъ дорковянинътъ Мохамедъ-ага, придруженъ отъ нѣколко души, за единъ день обиколилъ селата Дорково, Костандово, Ракитово, Баня, Лѫжанье и Корово. Когато дошелъ въ Баня, разпроводилъ нѣколко помаци да свикатъ всичкитѣ селяни „едиденъ етмише кадаръ“. Събрали се всичкитѣ около кафенето на *Карана*. Дорковянинътъ велегласно имъ казалъ: „Динъ кардашларъ! Работата е лоша, кавуритѣ сѫ дигнѫли глава да ни изтрѣпѭтъ; имате заповѣдь отъ Пазарь[1]) отъ бейоветѣ, да се сберете всички, да отидемъ и заобиколимъ Батакъ, догдѣ дойде царски хаскеръ да ни помогне“. Като попитало множеството, отгдѣ ще намѣрѭтъ пушки, барутъ и крушуми за всичкитѣ, той имъ казалъ, какво падишахътъ имъ билъ проводилъ пушки и джебхане и до вечерьта щѣли да пристигнѫтъ отъ Пазарджикъ. Тѣ тогава се съгласили, и той назначилъ хаджи Алишъ Пехливана за главатарь на помацитѣ отъ селата Баня, Лѫжанье и Корово, а за себе оставилъ главатарството надъ помацитѣ отъ Дорково, Костандово и Ракитово. До вечерьта хаджи Алишъ Пехливанъ повелъ баняни и лѫжани къмъ Костандово, за да се съединѭтъ на сдруженъ походъ дружинитѣ отъ всичкитѣ села. Отъ Костандово походътъ, прѣдвожданъ отъ дорковянина и хаджи Алишъ Пехливана, съ знамена напрѣдъ потеглилъ за Батакъ.

Когато наближавали бърдата надъ Батакъ, доспатскиятъ големецъ баретинецътъ Ахмедъ-ага съ многобройна дружина, отъ 13—14 села изъ Доспатско, билъ завзелъ позиции къмъ истокъ и югъ. Споразумѣли се, та чепинскитѣ главатари завзели западнитѣ и сѣвернитѣ бърда. Застигнѫли нѣколко дружини помаци и откъмъ краището Бабекъ. Тѣ нѣмали главатарь и за това пристигнѫли на части — по 20—30 души. Тѣхъ ги изпровваждалъ на помощь бабечанскиятъ голѣмецъ Яшаръ-ага.

Като се установили помацитѣ по бърдчинитѣ, баретинецътъ Ахмедъ-ага взелъ главната команда на обсадата и започнѫлъ прѣговори съ въстаницитѣ. Проводилъ нѣколко души да попитатъ батачани, защо вдигатъ глава, защо се бунтуватъ и какъвъ зараръ сѫ видѣли отъ помацитѣ за толкова години. Главатаритѣ на въстаницитѣ отговорили: „ние сме се приготвили, ще се биемъ“. Прѣговоритѣ се продължавали 2—3 дена. Както баретинецътъ проваждалъ хора до главатаритѣ на въстанието, тъй и послѣднитѣ изпроваждали хора въ лагера на обсадницитѣ. Обаче цѣльта на обсадницитѣ не била за примирие, а просто искали да печелѭтъ врѣме, догдѣ се установѭтъ добрѣ и заемѫтъ по-сгодни позиции. Вънъ

---

[1]) Жителитѣ отъ Пазарджишко, Пещерско и Чепинско зовѫтъ града Татаръ-Пазарджикъ *Пазарь*.

отъ селото имало нѣколко плѣвни, въ една отъ които се били скрили двама въоржжени батачани. Тѣзи батачани фърлили нѣколко куршуми срещу помацитѣ, и послѣднитѣ, види се това и чакали, започнжли да гърмжтъ срещу плѣвнята и пропждили батачанитѣ, та се скрили въ селото. Тогава помацитѣ настжпили къмъ селото и отворили огънь, въстаницитѣ отговорили по сжщия начинъ. Битката се продължавала около 3 часа, въ продължение на което врѣме помацитѣ постоянно настжпвали и влѣзли въ селото. Имало убити и ранени и отъ двѣтѣ страни. Главатаритѣ на помацитѣ и циганитѣ прѣдложили на въстаницитѣ да се прѣдадятъ. Слѣдъ едно съвѣщание, въстаницитѣ се съгласили да се прѣдадятъ, защото Ахмедъ-ага имъ далъ вѣрна клетва, че никому нищо нѣмало да бжде направено. Помацитѣ събрали оржжията отъ въстаницитѣ и веднага подиръ това започнжли да ги колжтъ. Исклали ги и се разнели.[1])

Плячката се продължавала 5—6 дена. Щото останжли неизклани жени и дѣца, имали приготвени припаси отпрѣди мѣсецъ. Въ всѣки дворъ, въ всѣка стая имало приготвена храна за повече врѣме. Подъ стаитѣ били закопани въ земята дрехитѣ и бакъритѣ, тоже прѣди мѣсецъ врѣме, за да си ги намѣрятъ сетнѣ, въ случай че изгори селото. Като изклали мжжетѣ, помацитѣ уловили женитѣ и дѣцата и ги принуждавали да казватъ, гдѣ имало скрити нѣща. Помацитѣ всичко прѣровили и прѣкопали, извадили всичко отъ земята, било пари, било сждове, било дрехи, черги и пр. Всичко събрали на нѣколко рогожи. Паритѣ разтеглили съ кантаръ и си ги раздѣлили главатаритѣ. Тѣ си раздѣлили и по-скжпата покжщнина. На дружинитѣ имъ дали по-проститѣ работи и, догдѣ да си ги разподѣлятъ, се сбили на нѣколко мѣста.

На кжсо казано, добави разказвачътъ, разтурията направи доспатлията съ помощьта на назначенитѣ отъ него главатари дорковянина Мохамедъ-ага и банчанина хаджи Алишъ Пехливана. Али-бей отъ Пазарджикъ ги насърдчилъ, като имъ казалъ, да се не боятъ. Той имъ изпроводилъ и оржжие отъ Пазарджикъ. Въ начало помацитѣ не искали да вървятъ, но като ги сплашвали главатаритѣ отъ името на правителството, тѣ тръгнжли като овци на соль.

Като го запитахъ за послѣдващитѣ отъ страна на правителството мѣрки, той продължи.

Послѣ като се задирила работата отъ царя и дошли комисии да разпитватъ, Али-бей се отървалъ, а троицата помашки главатари били потърсени. Дорковянинътъ побѣгнжлъ въ Неврокопско; доспатлията и хаджи Алишъ Пехливанъ били повикани въ Пазарджикъ и проводени въ Пловдивъ, гдѣто били запрѣни. Доспатлията Ахмедъ-ага билъ освободенъ слѣдъ нѣколко мѣсеци отъ затвора и заточенъ въ Азия, а хаджи Алишъ

[1]) Разказвачътъ, за когото казватъ, че е билъ единъ отъ най-сърцатитѣ касапи, не можа да продължава разказа си хладнокръвно. Като дойде до клането, той се смути, гласътъ му се разтрепера, започнж живо да се вълнува и не бѣ въ състояние да даде подробности за кланьето. За това разказътъ му неочаквано биде скратенъ въ края. И мене не бѣ приятно да го гледамъ въ такова положение и му се притекохъ на помощь, като го отдалечихъ отъ касапската сцена съ въпроса: плячката колко дена се продължава.

Пехливанъ и бекташътъ отъ Ракитово били осждени на смърть чрѣзъ обѣсванье. Обаче единъ пловдивски голѣмецъ отишьлъ въ Цариградъ и имъ изходатайствувалъ замѣнение смъртното наказание съ затворъ. Тѣ били освободени отъ затвора, щомъ русniтѣ войски наближили Пловдивъ.

Костандовянинътъ Исмаилъ Имамовъ разказва събитието така: Единъ мѣсецъ прѣди баташкия карашмалжкъ всѣка вечерь караколъ вардилъ селото имъ до разсъмванье. Съсѣднитѣ отношения между батачани и костандовяни слѣдвали да сж порядъчни. Костандовяни произвеждатъ много тикви и голѣма часть изнасятъ било за продань, било за размѣна срещу други съѣстни прѣдмети. Обикновено, тѣ каратъ тикви на приятелитѣ си, най-вече въ празднични дни, и като бакшишъ. Като се разпръснжлъ слухъ, че батачани щѣли да вдигнжтъ глава противъ царя и че щѣли да изколжтъ чепинскитѣ помаци, по подучаванье отъ голѣмцитѣ костандовскитѣ тиквари зачестили къмъ Батакъ, и ако напрѣдъ ходѣли едно на друго по 5 души на день, и то единъ по единъ, сега почнжли да ходжтъ по 15—20 души задружно и забикаляли всичкитѣ махали, замъ да могжтъ да съгледатъ: има ли нѣкакви приготовления за въстание, въ какъвъ размѣръ и въ кои точки на селото. Батачани, колкото и да вардили намѣрението си въ тайна, като прости хора, изпуснжли тукъ тамъ думи въ смисъль, че краятъ на турското царство наближавалъ. Нѣщо повече. Въ прѣдвечерието на въстанието единъ старъ батачанинъ, вѣренъ приятель на единъ костандовянинъ тикварь, пошепнжлъ на тоя послѣдния: „бре достъ, или вие, или ние, или ние и вие ша станемъ зянъ слѣдъ два три дена; ама не казвай никому това, ами, като се върнешъ въ Костандово, избѣгай съ дѣцата си нѣйдѣ въ гората.“ Тикварятъ благодарилъ на приятеля си за прѣдупреждението и се върнжлъ въ Костандово. Той не устоялъ на обѣщанието си да крие тайната; напротивъ, разказалъ на всичкитѣ си съселяне, че тази и тази вечерь щѣло да стане това и това, споредъ както му казалъ вѣрниятъ достъ. Костандовци много се уплашили, понеже тѣхното село е най-близо до Батакъ, макаръ че, споредъ слуховетѣ, батачани щѣли да нападнжтъ най-напрѣдъ Баня прѣзъ планината, а послѣ другитѣ села.

Четире дена прѣди помашкия походъ за Батакъ, една вечерь единъ помакъ се върнжлъ отъ това село и казалъ: „иджтъ батачани“. Сжщата вечерь дошла и една помакиня откъмъ планината, гдѣто работила прѣзъ дена и казала: „иджть църнитѣ батачани,“ и побѣгнжла отъ селото къмъ гората. Чули се и други гласове по селото: „бѣгайте, брееей, иджтъ батачани.“ Всичкитѣ селяни съ викъ и писъкъ се събрали въ широкитѣ и заградени Рамаданови и Петакови дворове. Проводило се извѣстие и на другитѣ села, да се вардѣли отъ прѣдстоещето нападение. Вечерьта, на три часа по турски, по-първитѣ костандовяни проводили съгледатели къмъ билото, а едно помаче проводили да се покачи на минарето и оттамъ да гледа. Нѣкждѣ си въ гората свѣтнжлъ огънь. Съгледателитѣ се върнжли и казали, че батачани идѣли. Тогава цѣлото село рукнжло да бѣга къмъ сѣверозападната страна вънъ отъ селото

и прѣнощувало на голото бърдо *Страната,* безъ да запалѭтъ огънь за дѣцата или пъкъ да запушѫтъ цигари.

Сутреньта костандовци се върнѫли въ селото и се събрали въ по-якитѣ кѫщи на по-първитѣ хора, на които се прѣдоставила грижата за защита на селото. По-първитѣ хора се събрали на съвѣщание и рѣшили: да отидѫтъ пратеници покрай баташката планина, гдѣто се събрали батачани и да се спрѣговорѭтъ съ тѣхъ, като какво искатъ. Съ изпълнението на това рѣшение били натоварени пакъ по-първитѣ хора, които и се отправили къмъ *Барчинатъ* съ бѣла кърпа на прѫтъ. Въ това врѣме ги срѣщнѫлъ въ пѫть единъ българинъ отъ Ракитово и имъ казалъ: „Бѣгайте, бреееей! Кѫдѣ сте тръгнѫли? Азъ идѫ отъ Батакъ; батачани сѫ се събрали, може да ви изловѭтъ.“ Пратеницитѣ отговорили: „ние отиваме да се спрѣговоримъ съ тѣхъ и да искаме барашикъ; ние не знаемъ, защо искатъ да ни трепѭтъ.“ Ракитовянинътъ повторилъ: „върнете се, комшуларъ, ще станете зянъ, ще ви изтрепѭтъ.“ Пратеницитѣ се върнѫли уплашени, и първенцитѣ заповѣдали, да се въорѫжѫтъ всичкитѣ мѫже, кой съ пушка, кой съ коса, кой съ дърво и да се вардѭтъ отъ всѣка случайность. Вечерьта не бѣгали отъ селото, но съ голѣмъ страхъ осъмнѫли.

На другата сутрень въ Костандово пристигнѫлъ дорковянинътъ Мохамедъ-ага съ нѣколко въорѫжени придружници. Той слѣзълъ отъ бѣлия си атъ на селския мейданлъкъ, до кафенето, пуснѫлъ научения си конь да се разхожда самъ и сѣднѫлъ до върбата. Привикалъ селскитѣ първенци и заповѣдалъ на кехаята да извика всичкитѣ селяни, способни да носѭтъ орѫжие. Кехаята тръгнѫлъ по пѫтищата и извикалъ до 30 пѫти: „Сбирайте се, бреееей; да дойдѫтъ всичкитѣ мѫжки на мейданлъка!“ Като се събрали всички, Мохамедъ-ага има казалъ, че му било дошло отъ Пазарджикъ писмо, споредъ което царски хаскеръ щѣлъ да отиде къмъ Батакъ да го изгори и усмири; но, прѣди да отиде хаскерятъ, той щѣлъ да води всичкитѣ динь исляме, за да видѭтъ, за какво се бунтуватъ батачани и какво искатъ да правѭтъ. Единъ старъ костандовецъ възразилъ: „зянъ ша направишъ, Мохамедъ-ага; не трѣба тъй да правимъ.“ Мохамедъ-ага казалъ, че той ималъ такава заповѣдь отъ Пазарджикъ и че заповѣдьта била донесена за 3 часа врѣме и „истеръ истемесъ трѣба да се стегнемъ да сме хазъръ.“ Селянитѣ се съгласили. Мохамедъ-ага заминѫлъ за Ракитово, гдѣто извършилъ сѫщото, каквото въ Костандово, и за сѫщата цѣль заминѫлъ и за другитѣ чепински села. Събрали се тогава всичкитѣ способни за походъ мѫже отъ Дорково и Ракитово и съ тѫпани и свирки се стекли въ Костандово. Тръгнѫли да забикалятъ улицитѣ като на свадбарско шествие и съ викове да се молѭтъ за небесна помощь. До вечерьта дошли и банчани и лѫжанчани, прѣдвождани отъ хаджи Алишъ Пехливана, и така уголѣменъ алаятъ, прѣдвожданъ отъ Мохамедъ-ага и Алишъ Пехливана, се отправилъ къмъ Батакъ.

Доспатчанинътъ Ахмедъ Кьойбашиевъ, когато бѣше юнкеръ въ Военното училище прѣзъ 1887 година, така разказва за Баташкото кланье.

Нѣколко дена прѣди въстанието двама доспатчани, единъ войникъ въ отпускъ и единъ кираджия идѣли отъ Пазарджикъ къмъ Доспатъ. Два часа по-горѣ отъ Батакъ, нѣколко въоржжени батачани ги подгонили и искали да ги уловжтъ. Помацитѣ оставили магарепцето си, побѣгнжли къмъ Доспатъ и, щомъ отишли, разказали за неочакваното прѣмеждие, що ги сполетѣло близо при Батакъ. Главатарятъ на Доспатското краище Барутинлията Ахмедъ-ага[1]) се стрѣснжлъ отъ тая случка и проводилъ хора да видятъ: стоятъ ли си стражаритѣ на кулата между Батакъ и Доспатъ. Нѣмало ги. Прѣдположили, че били заклани отъ въстаницитѣ. Ахмедъ-ага съобщилъ на властитѣ въ Неврокопъ за въстанието въ Батакъ и поискалъ съвѣти. Неврокопскиятъ каймакаминъ му отговорилъ уклончиво, тъй като Неврокопската каза зависеше отъ Сѣрския санджакъ, Солунска область, а пъкъ краището Доспатъ зависеше отъ Пазарджишката каза, Пловдивски санджакъ, Одринска область. Тогава Барутинлиятъ започнжлъ да се разпорежда самостоятелно. Веднага изпроводилъ една чета отъ 70 души изъ с. с. Доспатъ и Баретина, за да се намѣстятъ въ турското село Ени-Махала надъ Батакъ. Подиръ това, заповѣдалъ на помацитѣ въ всичкитѣ Доспатски села, да се въоржжатъ, кой съ каквото може. Въ всѣко помашко село има по нѣкой и другъ бабаитинъ, който пей дава за нѣкаква гюрултия, та да може още повече да се прочуе, и въ мирно врѣме тѣзи бабаити, подъ името пехливани, задоволяватъ своитѣ юнашки пориви или чрѣзъ боренье, или чрѣзъ прѣпусканье коне па свадби. Бабаититѣ отъ разнитѣ Доспатски села, събрали дружини и се отзовали при Ахмедъ-ага, чиято резиденция прѣдставяла цѣлъ лагеръ, една многочислена нередовна войска, приготвена за походъ, безъ никакъвъ щабъ, безъ никакъвъ редъ и безъ никаква команда.

Ахмедъ-ага прѣдчуствувалъ, че тая голѣма необуздана и необучена тълпа ще направи нѣщо лошо. Нѣкои помаци казватъ, че той се билъ и разкаялъ, загдѣто захванжлъ да варди царството при сжществуваньето на табури царски редовни войски съ офицери, бории, топове и конье; за това и се двоумѣлъ, дали да поведе тълпата къмъ Батакъ, или да я проводи. Той прѣдпочелъ послѣдньото и заповѣдалъ на бабаититѣ да поведжтъ дружинитѣ къмъ Батакъ. Хубаво, но бабаититѣ дързостно му отговорили, че той имъ е заповѣдалъ да съберхтъ дружинитѣ и че, слѣдователно, той трѣбало да ги поведе. На агата не оставало друго, освѣнъ да яхне ата си и да поведе тълпата съ байраци, тжпани, зурни, гърмежи и пѣсни.

Доспатчани пристигнжли въ околноститѣ на Батакъ едновремѣнно съ чепинчани, така щото еднитѣ обсадили източнитѣ и южнитѣ бърда, а вторитѣ — западнитѣ и сѣвернитѣ. Нѣщо около день и половина имало прѣстрѣлка. Помацитѣ отъ всички страни не безъ жертви наближили селото и започнжли да подпалватъ кжщитѣ и да колятъ българитѣ въ

[1]) Потушителятъ на Баташкото въстание Мохамедъ-ага родомъ отъ Доспатското село Баретина (прѣименувано отъ турскитѣ власти *Барутинъ*), е извѣстенъ подъ прѣкоритѣ Барутинлията, като роденъ въ Барутинъ, и Барутлията и Доспатлията, като главатарь на крайщето Доспатъ, състоещо отъ 12—13 села.

долната махала. Батачани се уплашили и вдигнжли бѣло знаме. Нѣколцина отишли като елчии при главнокомандуващия вече всичкитѣ башибозуци Ахмедъ-ага и му прѣдложили миръ и покорность. Агата склонилъ срещу двѣ условия: прѣдаванье оржжието и 200 лири пари. Тѣзи условия били изпълнени на часа; обаче нѣколкото души батачани, които му занесли паритѣ и оржжията, били изклани като кози прѣдъ самаго Ахмедъ-ага отъ необузданитѣ му бабаити.

Подиръ това, помацитѣ се втурнжли къмъ селото да го пленжтъ и да изтрѣбжтъ жителитѣ му до кракъ. Селянитѣ се стекли въ черквата и започнжли да се защищаватъ съ скритото оржжие. Слѣдъ една прѣстрѣлка, помацитѣ обкржжили черквата и, защото не могли да наближжтъ вратата, се покачили на покрива, отворили една дупка и оттамъ спуснжли запалена слама и нѣколко коша пчели, за да се задушжтъ затворенитѣ нещастници, да ги изжилжтъ пчелитѣ и да бждатъ принудени да излѣзжтъ отъ черквата. Пчелитѣ се разбажуникали и съ ярость се фърляли и жилели задушенитѣ нещастници. Единъ залпъ отъ страна на помацитѣ изповалилъ на прѣдвѣрието всички, които се опитали да излѣзжтъ; втора група нещастници, задушени отъ дима и изпожилени отъ пчелитѣ, се впуснжли къмъ двора надъ потънжлитѣ въ кръвь жертви, но и тѣ били посрѣщнжти отъ нѣколко залпа, и надъ първитѣ човѣшки тѣла се изповалилъ още единъ такъвъ слой. Помацитѣ тогава навлѣзли въ черквата и започнжли да съсичатъ възрастнитѣ мжже, а женитѣ и дѣцата отбирали на страна въ двора. Мжжкитѣ били изклани като добитъкъ на нѣколко крачки далечъ отъ черквата, и при всичко че имало изкопана ропа, за да не тече кръвьта въ рѣката, кръвьта изтекла отъ ропата, и рѣката до толкова се вапсала, щото до Пещера текла размжтена съ кръвь. Ропата си стои и до днесь. Женитѣ и дѣцата били изведени горѣ надъ селото на една поляна. Много момичета били завлѣчени по селата, за да ги потурчжтъ. Пропаднжли били, обаче, и много жени и дѣца, защото ходжитѣ и Ахмедъ-ага, ако и да издавали заповѣди да се не колжтъ, а да се заробватъ и турчжтъ, нѣмало кой да ги слуша. До 30 дѣца и млади жени били заведени въ Доспатскитѣ села, но послѣ били върнжти назадъ по заповѣдь отъ правителството. Само двѣ жени останжли въ Доспатско, защото, споредъ думитѣ на приказвача, ужъ не искали да се възвърнжтъ. Тѣ били потурчени и омжжени за заможни помаци.

Въ народната пѣсень се описва още по-подробно това грозно събитие. Въ началото се казва за воденитѣ прѣговори между чепинскитѣ помаци и баташкитѣ въстаници. Разправя се за въоржжението на помацитѣ и за походитѣ имъ отъ Чепино и Доспатъ, за сраженията при черквата, за кланьето, за събличаньето и гореньето мъртви трупове, за сбиваньето на банскитѣ помаци, догдѣ раздѣлжтъ плячката. Това събитие е възпѣто въ най-грозни черти отъ двама помаци и то нѣколко дена подиръ кланьето. Пѣсеньта е доста дълга има около 800 стиха. Изслушалъ съмъ я прѣзъ 1888. год. отъ пѣвеца Исмаилъ Враичовъ Чолакътъ изъ с. Баня.[1])

---

[1]) Исмаилъ Вранчовъ, Чолакътъ, знае много пѣсни и самъ е съставилъ нѣколко по новитѣ събития. Той пѣснопой е сакатъ и съ двѣтѣ ржцѣ,

Нѣколко дена слѣдъ опустошението на Батакъ, една чета помаци ходила да земе участие въ обсадата на Брацигово. А два мѣсеца слѣдъ това, чета чепински помаци потеглила за театра на сърбско-турската война. Тѣ и оттамъ донели много плячка, най-вече дрехи и сребърни накити.

Чепинскитѣ помаци сѫ вземали участие и въ руско-турската война, било като редовни войници, било като башибозуци. Настървени отъ Батакъ, тѣ охотно се впущали къмъ напуснѫтитѣ отъ жителитѣ имъ и осѫдени на грабежъ градове, паланки и села на югъ отъ Балкана. Грабежа недокарвали въ Чепино, а го продавали въ полскитѣ села, защото се безпокоели отъ неизвѣстния изходъ на тая война. До паданьето на Плѣвенъ тѣ поддържали духа си съ лъжливи новини за велики побѣди надъруситѣ, но слѣдъ прѣминаваньето на руситѣ прѣзъ Балкана, чепинскитѣ помаци, като виновници на баташкитѣ звѣрства и до една степень виновници за войната, сериозно се загрижили и добрѣ се обнасяли съ съсѣдитѣ си християни въ Каменица и Ракитово. Щомъ обаче къмъ втората половина на декември видѣли да бѣгатъ по разни пѫтеки откъмъ Пазарджишко за Македония много мюсюлмани, тѣ напуснѫли селата си и се разбѣгали по ближнитѣ гори и колиби. По-страхливитѣ побѣгнѫли до Якоруда и Мехомия. Слѣдъ тридневно бѣгство по-голѣмата часть отъ банскитѣ и ракитовскитѣ бѣженци се върнѫли въ домоветѣ си, мислейки, че руситѣ не щѣли да прѣвземѫтъ Чепино. Току се провикалъ по едно врѣме нѣкой банчанинъ: „бѣгайте, бреей, москофътъ е дошълъ; ей го, е, на Каменица!“ И пакъ се разбѣгали къмъ височинитѣ. На нѣколко пѫти бѣгали, като оставяли 7—8 души да вардѭтъ селото отъ каменчани и ракитовчани и да посрѣщнѫтъ руситѣ. Лѫженьени пъкъ съвършено напуснѫли селото, безъ да оставѭтъ нѣкого да го варди. Печална картина прѣдставяли напуснѫтитѣ села. Помацитѣ отъ бабешкитѣ колибища, като виждали, че бѣгатъ банчани, слѣзли въ Баня да се научѫтъ, за какво е тоя бѣгъ посрѣдъ зима, споразумѣли се съ вардачитѣ на селото, разтворили кѫщята на избѣгалитѣ и свободно започнѫли да завдигатъ жито, царевица, сиренье, дрехи и покѫщнина отъ по-богатскитѣ домове. Царството на бабечанитѣ се продължавало около 24 часа, догдѣто се завърнѫли отъ кратковрѣменното бѣгство повече селяни и уредили по-редовна селска стража за варденье разтворенитѣ и полуобрани кѫщя. Най-послѣ настанѫлъ край и на тая неизвѣстность.

Около новата 1878. год въ село Баня пристигнѫли паталенския чорбаджия и радиловския Тодоръ Вачката. Тѣ били изпроводени отъ началника на изпроводения за Чепино руски отрядъ, за да видѭтъ настроението на помацитѣ. Пратеницитѣ повели прѣговори за прѣдаванье орѫжието. Банчани се бояли да прѣдадѫтъ орѫжието си, за да не би да ги сполети сѫдбата на обезорѫженитѣ отъ тѣхъ прѣди година и осемь мѣсеца батачани; ала, като се научили, че руситѣ напрѣжния день били вече въ Пещера и че нѣколко хиляди (!) били пристигнѫли и въ Ракитово

тѣ приели условието и проводили четирма пратеници при началника на отряда въ Ракитово. Тѣ били присти много любезно.

Вечерьта банчани се споразумѣли да прѣдадѫтъ орѫжието, а прѣзъ нощьта приготвили яденье и квартира заруситѣ. Заклали седемь крави и най-голѣмия овенъ и изпразднили 40—50 кѫщи. Опрѣдѣлили посрѣщачи, готвачъ, кафеджия и лафчии на началника на отряда. На слѣдния день, кѫдѣ 9 часа по турски, руситѣ влѣзли въ главното чепинско село Баня, посрѣщнѫти твърдѣ тържествено. Началникътъ на отряда билъ настаненъ въ най-хубавата кѫща. Тамъ се рѫкували съ него вси помаци и цѣлували рѫка. Върнѫли се въ селото още нѣкои отъ бѣжанцитѣ, но безъ женитѣ и дѣцата имъ, които били оставени по колибитѣ, догдѣто се разясни работата по-добрѣ. По заповѣдь на началника на отряда, помацитѣ събрали орѫжията си въ едно кафене, свързали го на 6 снопа и му го прѣдали, а той го прѣпратилъ въ Пазарджикъ. Въ сѫщия день отрядътъ, състоещъ се отъ около 500 души казаци, заминѫлъ за Лѫженье, гдѣто прибрали прѣдаденото орѫжие, прѣминѫлъ прѣзъ Каменица и вечерьта спалъ въ Корово. На другия день началникътъ на отряда, слѣдъ като оставилъ единъ малъкъ наблюдателенъ гарнизонъ отъ 30 казака, които да се навъртатъ повече въ Каменица, повелъ отряда прѣзъ Алабакъ за Бѣлюво. Понеже работитѣ се поуталожили, избѣгалитѣ помаци се върнѫли въ селата си, съ изключение на главатаритѣ по баташкото кланье банчанинътъ хаджи Алишъ Пехливанъ, дорковянинътъ Мохамедъ-ага и Бекташътъ отъ Ракитово.

Чепинскитѣ помаци иматъ добри спомени отъ руската окупация. Слѣдъ такъвъ единъ прѣвратъ тѣ сѫ се бояли отъ отмъщения; между тѣмъ, тѣ не пострадахѫ нито отъ руситѣ, нито отъ българитѣ. Рускитѣ войници и офицери сѫ се отнасяли много добрѣ съ тѣхъ. Не сѫ давали никой да ги закача.

Споредъ св. Стефанския договоръ цѣлата покраина влизаше въ голѣмото Българско Княжество, границата на което се простираше на югъ до Бѣло море, но понеже англичанинътъ полковникъ Сенклеръ организира мохамеданско въстание въ Родопитѣ (февруари — октомври 1878. г.), крайното лѣво крило на въстаницитѣ прѣзъ мѣсецъ мартъ досѣгаше на западъ до Неврокопъ, а десното на изтокъ до Димотика, рускитѣ военни сѫ се бояли да не би родопскитѣ въстаници да навлѣзѫтъ откъмъ Доспатъ, Бабекъ и Разлогъ и да заемѫтъ Чепинската и Баташката долина, както бѣхѫ заели по-голѣмата часть отъ коритата на Кричимската, Чепеларската и Тополовската рѣка, въ Пещерската, Рупчоската и Конушката околия.

За да не заемѫтъ въстаницитѣ и Чепинската долина, военнитѣ власти изпроводили още единъ малъкъ отрядъ, да се намира постоянно въ Чепино и да наблюдава за движенията на родопскитѣ въстаници въ Разлога и

Доспатъ. Чепинскитѣ помаци, ако и да сж съчувствували на въстаницитѣ и ако и да сж очаквали благоприятни за тѣхъ резултати, тѣ не посмѣхж да вземжтъ участие въ това многословуто въ онова врѣме мохамеданско движение, което, не само привлѣче вниманието на заседаващия въ Берлинъ конгресъ, но безъ съмнѣние е повлияло и за стѣсняваньето на зиданата тогава върху пѣсъкъ автономна область Източна Румелия, като се начерта южната ѝ граница намѣсто по течението на р. Арда, по вододѣла ѝ съ Марица и двѣ обширни кази отъ Пловдивския санджакъ—Ахж-Челебийска и Султанъ-Ерска—бидохж изключени отъ автономната область, безъ да се вземе въ внимание, че много десетки години бѣхж управлявани отъ столицата ѝ Пловдивъ, и, освѣнъ това, първата отъ тѣзи кази бѣ населена изключително съ български елементъ.

Берлинскиятъ конгресъ неокастри Пловдивския санджакъ съ отнеманьето само на казитѣ Ахж-Челеби и Султанъ-Ери. Той окастри и Пазарджишката каза, като ѝ отне Доспатската нахия съ около 15 помашки села, но баремъ има добрината да ни остави Чепинската покраина съ хубавия ѝ климатъ, дѣвственитѣ ѝ гори, плодороднитѣ ѝ долини и минералнитѣ ѝ води.

Слѣдъ учрѣждаваньето на областьта Източна Румелия и слѣдъ заминуваньето на рускитѣ войски, при административното разпрѣдѣление на казаната область, Чепино влѣзе въ Пещерската околия. Възъ основа на органическия уставъ на Източна Румелия, мохамеданцитѣ, както въ чисто мохамеданскитѣ, така и въ смѣсенитѣ села, съставяхж особени религиозно-административни общини и въ сношенията си съ властитѣ употрѣбяхж турския езикъ. За турцитѣ това бѣше една голѣма и свещена правдина—да се сношаватъ съ органитѣ на правителството по родния си езикъ—но за помацитѣ това право бѣше въ голѣмъ тѣхенъ ущърбъ, защото, като получавахж правителственитѣ книжа на турски езикъ, неразбирахж разпорежданията на правителството. За мюслюманитѣ бѣхж прѣдвидени и други права въ Устава, но помацитѣ все бѣхж недоволни отъ новия редъ. Младежитѣ имъ гледахж, по който и да е начинъ, да отбѣгватъ отбиваньето на военната си повинность въ източно-румелийската милиция. Кметоветѣ всѣка година прѣдставяхж неточни списъци за възрастьта на младежитѣ, а неукрититѣ 20—23 годишни момци просто бѣгахж къмъ погранничнитѣ колиби, или пъкъ денемъ си работѣхж въ планинитѣ, а вечерь късно се връщахж да нощуватъ въ селата си; нѣкои пъкъ се условявахж за ратаи въ задграничнитѣ села. Така постжпвахж помацитѣ и отъ погранчната Рупчоска околия. Румелийското правителство прѣзъ пръсти гледаше на тѣзи работи, още повече, като се разнасяхж слухове за изселяваньето на помацитѣ, бѣше въ интереса му да ги не дразни чрѣзъ точното прилаганье на законитѣ.

Въ това именно врѣме нѣкои лица, свѣдущи по помашкитѣ работи, намислихж да повдигнжтъ и чрѣзъ печата въпросъ за свѣстяванье и докарванье въ народно съзнание българитѣ отъ мухамеданско вѣроизпо-

вѣдание, та да се прѣдотвърне изселяването имъ поне отъ Южна България, гдѣто мухамеданцитѣ нѣмахѫ толкозъ причини да се оплакватъ отъ новото положение на работитѣ подиръ освобождението.

Помашкиятъ въпросъ е единъ отъ важнитѣ въпроси и би трѣбало да интересува всѣки българинъ. Касае се за докарването въ народно самосъзнание едно българско население въ България, Тракия и Македония повече отъ 5—600.000 души. За голѣмо съжаление, тоя въпросъ е доста новъ, малцина е заинтересувалъ, повърхностно е обсѫжданъ и то отъ твърдѣ слаби сили, и за разрѣшението му сѫ се правили опити съ твърдѣ нищожни срѣдства. Ето защо е нужно едно обяснение върху неговото повдиганье, като се върнемъ малко назадъ отъ датата, събитията на която ни занимаватъ.

Прѣди освобождението на България се знаеше и писало се е, че има много българи, които изповѣдватъ мохамеданството и че, заедно съ мохамеданцитѣ сърби въ Босна и Херцеговина, числото имъ възлизало на единъ милионъ души. Обаче, твърдѣ малцина отъ помацитѣ, и то само измежду онѣзи, чието роднинство съ българи-християни още се помни и варди, признавахѫ, че тѣхнитѣ дѣди и прадѣди сѫ били турчени, било доброволно, било на сила. Повечето помаци вѣрватъ, че сѫ *турце* или *османлие*. По тая причина, сънародницитѣ имъ българи-християни яко не смѣехѫ да имъ казватъ въ очи, че тѣхнитѣ дѣди сѫ изповѣдвали друга вѣра. И тѣ ги наричахѫ *турце*.

Не му е мѣстото да се изреждатъ тукъ имената на лицата, които се стрѣснѫхѫ, първо, отъ лошитѣ сѣтнини на по-горѣ споменѫтото мохамеданско Родопско въстание прѣзъ врѣмето на руската окупация, на онова многошумно въстание, главната сила на което съставяхѫ помацитѣ, и, второ, отъ мисъльта на една велика държава, чиито тайни агенти, като организирахѫ казаното въстание, за да компрометиратъ рускитѣ окупационни власти, тъкмо когато засѣдаваше конгресътъ въ Берлинъ,[1]) намислили бѣхѫ още да прѣселѭтъ 50.000 помаци въ островъ Кипъръ, за да обработватъ плодороднитѣ имъ земи. Трѣба да се отбѣлѣжи само, че мисъльта за докарванье помацитѣ въ съзнание не бѣше още хубаво опрѣдѣлена и до 1881. год. се разпространяваше подъ разни форми, догдѣ намѣри по-ревностни поддържатели.

Още прѣзъ ноември 1878. год. по случай смъртьта на Ахѫ-Челебийския мюфтия Абдулъ-Рахманъ ефенди, прочутъ законоучитель и стълпъ на родопскитѣ въстаници, въ една дописка, помѣстена въ в. „Марица“, косвено, но съ агитационна тенденция, се споменѫ за истинската народность на тоя авторитетенъ подвижникъ на мухамеданското родопско въстание.[2]) Подиръ това първо напомнюванье въ печата, още нѣколко пѫти бѣше повдиганъ въпросъ за свѣстяването на помацитѣ, ала при тогавашното настроение на чужденцитѣ агенти и комисари, никой не смѣеше да се изкаже по-свободно и по-положително върху помашкия въпросъ.

---

[1]) Протоколитѣ на Берлинский конгресъ, прѣводъ отъ Т. Икономовъ, стр. 201.—205.
[2]) Марица. год. I. Бр. 33. стр. 5.

Една случка въ Пловдивъ прѣзъ зимата въ 1880.—1881. год. даде потикъ за пропаганда между помацитѣ. Ето въ що се състои тая случка. Когато рускитѣ войски, слѣдъ прѣвземанъето на Пловдивъ и Хасково, бързо напрѣдвали къмъ Едрене и пѫтятъ кѫдѣ Харманли билъ задрѫстенъ отъ хиляди турски сѣмейства, помежду многото, изпофърлени по пѫтя и изоставени дѣца, лежало въ кальта и едно много здраво и красиво тригодишно турче. Единъ руски офицеръ прибралъ това турче и го прѣдалъ за отгледванье на единъ пловдивчанинъ. Възпитателятъ покръстилъ дѣтето и му турилъ име Александъръ. Разпитало се послѣ, че това дѣте било отъ богата бейска фамилия изъ Пловдивъ, че баща му билъ починѫлъ прѣзъ врѣме на бѣгството. Чакъ слѣдъ двѣ години роднинитѣ на покръстеното турче се научаватъ за сѫдбата му и се завзематъ да го изискатъ чрѣзъ Високата Порта. Турското правителство, слѣдъ като събрало точни свѣдѣния отъ пловдивскитѣ турци, които тоже настоявали за възвръщанъето на бейското момче въ татковата му вѣра, заповѣдало на главния управитель княза Александра Богориди, незабавно да се разпореди за намиранъето на дѣтето и за прѣпращанъето му въ Цариградъ. Главниятъ управитель се поколѣбалъ, дали да изпълни портината заповѣдь, или не. И въ единия и въ другия случай, той щѣше да оскърби или турцитѣ или християнитѣ. До колкото знаемъ, по тая работа той отказалъ да изпълни първата заповѣдь, но слѣдъ втора една телеграма съ заплашителенъ характеръ, и управляющитѣ митрополията рѣшили да се проводи дѣтето въ Цариградъ. И за това то било отнето отъ усиновителя му и заведено въ конака, за да бѫде изпроводено въ Цариградъ съ желѣзницата. На остроумното дѣте, вече ученикъ въ народното училище, било внушено, че чичоветѣ му, може би, го търсѭтъ за да го убиѭтъ; за това то съ плачъ отивало въ префектурата, която била натоварена съ прѣпращанъето му въ Цариградъ. Когато дѣтето извели прѣдъ окрѫжния управитель Георгя Консуловъ, то заплакало и помолило управителя, да го не прѣдава на турцитѣ. Управительтъ го увѣщавалъ да се не бои и го прѣдалъ на единъ жандаринъ да го варди вънка, догдѣ дойде тренътъ отъ Пазарджикъ. Жандаринъ нарочно билъ поставенъ простъ, и дѣтето го проводило да му купи за 20 пари симитъ. Догдѣто той да се върне, дѣтето се отстранява и прѣзъ другата врата на префектурата излазя и измолва нѣкои българи да го отървѫтъ. Благодѣтелни хора го скрили въ една кѫща. По заповѣдь на главния управитель, окрѫжниятъ управитель вдигнѫлъ цѣлата жандармерия на кракъ и запазили всичкитѣ входни и изходни точки на града, а на всички околийски началници въ Пловдивския окрѫгъ било съобщено за избѣгванъето на дѣтето, та да вземѫтъ мѣрки за улавянъето му, ако би да се появи въ нѣкоя околия. Въ това врѣме хората, които били скрили дѣтето, прѣоблѣкли го въ женски дрѣхи и го изпратили съ една калугерка въ Карлово. Жандаритѣ на Столипиновия мостъ ни най-малко не подозрѣли пѫтницитѣ; обаче карловскитѣ жандарми гледали по-сериозно на работата си. Тѣ като че чакали край града калугерката и Александра и веднага съгледали въ малкото момиче съобщенитѣ съ телеграма отлики на изгубившето

се въ Пловдивъ момче. Закарали бѣженеца при околийския началникъ. За щастие, дѣтето, подучено въ пѫть отъ калугерката, съумѣло да увѣри околийския началникъ, че главниятъ управитель, митрополията и префектурата нарочно го пропуснѫли отъ Пловдивъ, само и само да не попадне въ турски рѫцѣ. Тогава околийскиятъ началникъ, намѣсто да го изпроводи въ Пловдивъ споредъ телеграфическата заповѣдь, проводилъ го на заточение задъ румелийската граница — въ Троянския манастиръ.[1])

Така свършена историята съ това дѣте, българитѣ въ Пловдивъ бѣхѫ удовлетворени, че вмѣшателството на Високата Порта и при тоя случай, както и при други случаи, не биде увѣнчано съ никаква сполука. Но единъ малъкъ крѫжецъ отъ българската интелигенция, като видѣ, какъ Турция заради едно дѣте повдигнѫ такъвъ шумъ и създаде въпросъ едвали не дипломатически, си науми, че има съ стотина хиляди българи въ България, Тракия и Македония, които изповѣдватъ мохамеданска вѣра, казватъ се турци и османлии, били сѫ се редомъ съ турцитѣ и другитѣ азиятски племена прѣзъ освободителнитѣ войни, клали сѫ събратията си българи и никакъ не знаѭтъ, че сѫ отъ българска народность, при всичко че говорѭтъ български по-чисто и отъ българитѣ християни. Нѣколко интелигентни лица въ Пловдивъ намислили да се започне пропаганда за свѣстяването на помацитѣ въ Източна Румелия. Било рѣшено, като зачетъкъ на пропагандата, да се убѣдѭтъ най-напрѣдъ нѣколко млади помачета да постѫпѭтъ на учение въ българскитѣ училища.

Не слѣдъ много врѣме се появи въ в. „Марица“ една дълга статия подъ заглавие „Помацитѣ“. Въ тая статия по-явно и по-остро се третираше въпросътъ за докарването въ самосъзнание помацитѣ, осѫждаше се непростителното равнодушие на българскитѣ правителства въ София и Пловдивъ и се прѣдлагахѫ мѣрки, както за задържането помацитѣ въ сѣверна и южна България отъ прѣселяване, така и за образованието имъ. Ние изваждаме тукъ едно съкращение отъ по-важнитѣ ѝ части.

Писательтъ на нея статия, слѣдъ като разправяше за сѫдбата на помацитѣ отъ врѣмето на въвеждането между тѣхъ ислямизъма до освобождението на България, или по-добрѣ до подлагането имъ въ 1878 г. подъ три различни управления, които ни най-малко не се грижили за подобрѣние на тѣхното незавидно положение, задаваше въпросътъ: какво сѫ направили тритѣ правителства (турското, румелийското и българското) за помацитѣ подиръ руско-турската война? И отговаря ето какъ: „Турция слѣдъ Берлинския конгресъ се е трудила да вкоренява фанатизъмъ у еднородцитѣ ни, но тъй като тѣ сѫ въ гористи и планински мѣста и сѫ безкнижни, то вѣстницитѣ ѝ недостигатъ, а и да достигнѫтъ, не могѫтъ да се разбиратъ отъ тѣхъ. Тъй щото помацитѣ слѣдъ послѣдната война

---

[1]) Слѣдъ една година прѣстояване въ манастира дѣтето, за което станѫ много голѣмъ шумъ и въ Цариградскитѣ вѣстници, бѣ изпроводено въ София и се настани на учение като стипендиантъ въ Царибродското трикласно училище.

гледатъ на турската държава като на изгнило дърво, което рано или късно трѣба да се изкърти. Между това, турцитѣ сѫ се отнасяли къмъ тѣхъ пакъ както и напрѣдъ съ отвращение и като къмъ хора немухамеданци. Сѫщеврѣменно правителството ги е опропастило чрѣзъ данъци и военната повинность и ги е отстранило отъ публичнитѣ служби, даже и отъ жандармерията.

При всичко че въ Румелия има най-малко помаци и то само въ единъ или два кантона; при всичко че по тия двѣ причини можеше да се извърши нѣщо, което да се поревне и на помацитѣ отвѫдъ Родопитѣ, които сѫ около румелийско-турската граница, нашето народно правителство на Южна България не е извършило за нашитѣ еднородци почти нищо. Освѣнъ че областното правителство съ кръстосани рѫцѣ и съ голѣмо равнодушие е гледало на окаянното положение на еднородцитѣ си, но и самата дирекция на просвѣщението не е направила нѣщо. На помацитѣ не сѫ се давали прилични пособия за училищата имъ, не сѫ се употрѣбили мѣрки за въвеждането на матерния имъ езикъ въ училищата имъ, което никакъ не е противно на вѣрата имъ; не сѫ се проваждали способни хора да имъ вдъхнѫтѣ народенъ духъ, като ги убѣдѭтъ, че тѣ съставятъ часть отъ цѣлото на българския народъ и че вѣрата не трѣба да дѣли народностьта на части; че вѣрата имъ никой не може да докачи и че най-послѣ тѣ могѫтъ да изпращатъ дѣцата си въ българскитѣ училища, безъ да бѫдѫтъ задължени да слушатъ Законъ Божи. Почти ни единъ помакъ не занимава публична служба. Дори и въ жандармерията мѫчно ще се намѣри помакъ. Румелийското правителство, вмѣсто да ги повика на новъ политически животъ и да имъ вдъхне народно чувство, оставило ги е така, както си ги е намѣрило.

За Княжеството можемъ да кажемъ, че то не е извършило почти нищо за помацитѣ, които се намиратъ въ България. Многото министерства, които сѫ се промѣнили досега, увлѣчени отъ партизански работи, не знаѭ, дали си сѫ даже наумѣвали, че въ Княжеството има българи-мохамеданци, които сѫ упазили езика и нравитѣ си; че тия тѣхни еднородци трѣба да се образуватъ, като се въведе матерния имъ езикъ въ училищата, а отъ друга страна да се остави вѣрата имъ непокѫтнѫта. И въ печата на Княжеството нито дума е станѫло за помацитѣ, за тия наши еднородци и еднокръвни братя, които сѫ упазили езика си непокѫтнѫтъ отъ страшнитѣ бури и катастрофи, които сѫ ги принудили да измѣнѭтъ религията си".

Подиръ това, писательтъ отправя втори въпросъ: какво трѣбаше да направѭтъ тритѣ горѣказани правителства за образованието на помацитѣ, които сѫ останѫли най-прости отъ всичкитѣ жители на Балканския полуостровъ? И отговаря, че Турция много нѣщо би могла да направи въ полза на мохамеданцитѣ българи, но нищо не трѣбало да се очаква отъ нея. Колкото за Румелия, отговаря ето какъ. „Румелия можеше да извърши чудеса за помацитѣ въ оная часть на Родопитѣ, която спада въ Румелия. Тя можеше чрѣзъ разумни проповѣдници да

ги убѣди, че тѣ сѫ българи, че говорѭтъ български езикъ, че сѫ часть отъ българския народъ и че българскиятъ народъ ги обича като свои братя. Тѣ можахѫ досега да се увѣрѭтъ, че съ припознаванье на народностьта си и съ въвежданье матерния имъ езикъ въ училищата си, нищо не имъ прѣчи да си изповѣдватъ мохамеданската религия. Дирекцията на просвѣщението можеше да вземе нѣколко помачета да се учѫтъ на правителствено издържанье, като се оставѭтъ свободни да си изповѣдватъ мохамеданството и да не бѫдѫтъ задължени да слушатъ Законъ Божи. Тя можеше да имъ помогне, да си отворѭтъ едно по-добро училище въ Рупчоската околия и едно въ Пещерската и въ тия училища можехѫ да се проводѭтъ и двама български учители, които да прѣподаватъ само български езикъ, а другитѣ прѣдмети да се оставѣхѫ на волята имъ. Наистина, за да се постигнеше това, щѣхѫ да станѫтъ жертви, но и слѣдствията щѣхѫ да бѫдѫтъ благоприятни не само за областьта и областнитѣ помаци, но и за всичкитѣ помаци въ Родопскитѣ планини, които въ единъ даденъ случай могѫтъ да бѫдѫтъ отъ неоцѣнима полза намъ за осѫществението на завѣтното ни желание.

Отъ Княжеството не е и трѣбало да се очаква нѣщо въ първитѣ години, тъй като често мѣняванитѣ правителства не сѫ имали врѣме да се сѣтѭтъ, че въ страната имало българи-мохамеданци и че тѣзи българи се изселяватъ отъ освободеното имъ отечество“.

На третия въпросъ, какво бихѫ могли да направѭтъ за напрѣдъ тритѣ правителства, на румелийското се прѣпорѫчваше: да не брои помацитѣ за турци, а за българи; въ помашкитѣ околии български езикъ да е официаленъ, според духа на 21. чл. отъ Органическия Уставъ на областьта, а не турския; да се въведе и българскиятъ езикъ въ помашкитѣ училища и да се подготвѭтъ отъ помацитѣ хора за по-високи служби, та да служѫтъ и въ бѫдѫще, „когато стане съединението“; да назначава измежду помацитѣ жандари, разсилни, контрольори и пр.; да се избира по единъ прѣдставитель помакъ въ Областното Събрание и въ главнитѣ съвѣти Пловдивски и Пазарджишки; да назначава помаци инспектори за помашкитѣ училища и да се убѣдѭтъ нѣкои по-свѣстни и по-разбрани родители, да проваждатъ дѣцата си на учение въ Пловдивското реално училище.

Това сѫщото се прѣпорѫчваше и на правителството въ Княжество България, гдѣто положението на помацитѣ въ Ловчанско, Плѣвенско Вратчанско и Раховско бѣше още по-плачевно и гдѣто съ хиляди трудолюбиви помаци напущахѫ огнищата си и се прѣселявахѫ въ Турция.[1])

Доколкото съмъ могълъ да слѣдѭ дѣлото по възражданьето на помацитѣ, горната статия произведе двѣ благоприятни сѣтнини; първо, тя привлѣче вниманието на управляващитѣ Румелия върху единъ много важенъ въпросъ и ги благорасположи, да не щадѭтъ областни срѣдства, стига само да се намѣрѭтъ родолюбиви работници да започнѫтъ дѣлото

[1]) Марица, год. IV. бр. 274., 1. априлий 1881. год.

по свѣстяваньето; второ, тая статия е внушила мисъль на свещеника, учителя и учителката въ с. Каменица, да се заемѫтъ и поработѭтъ между чепинскитѣ помаци, дано убѣдѭтъ поне по-разбранитѣ, да изпращатъ дѣцата на учение въ Каменското училище, гдѣто между другото да изучаватъ и вѣроучение по турски езикъ. И сполучихѫ тѣзи родолюбци[1]) да положѫтъ основа за свѣстяваньето на помацитѣ, и то — противъ очакваньето — въ пай-фанатизираната помашка покраина Чепино. Впрочемъ, тукъ още отъ по-напрѣдъ имаше фърлено сѣме, ако и не съ пропагаторска цѣль, но случайно. Прѣзъ врѣмсто на бѣгството, когато дойдохѫруситѣ, много помашки домакинства се установили на врѣменно проживяванье въ Разлошкото село Якоруда. Нѣколко помачета, грамотни на турски езикъ, се запознали съ якорудския учитель, който всѣки день ги приемалъ твърдѣ ласкаво въ училището. Като се сближилъ и сприятелилъ съ тѣхъ повечко, научилъ ги да четѫтъ български. Помачетата много се зачудили и зарадвали, като видѣли, че за малко врѣме се научили да четѫтъ кавурска книга, и още, че всичкитѣ думи въ кавурскитѣ китабчета разбирали. Слѣдъ като се завърнѫли отъ бѣгството, тѣ не смѣели въ Чепино да четѫтъ български, защото агитѣ имъ запрѣтили[2]).

Дѣлото по свѣстяваньето на помацитѣ въ Чепино се започнѫло прѣзъ пролѣтьта въ 1881. год. по слѣдния начинъ. Нѣколко праздничии дни наредъ каменскиятъ учитель Ст. Докумовъ[3]) ходилъ въ с. Баня, гдѣтоималъ случай да се срѣща съ младитѣ помачета, най-вече съ учащитѣ се въ медресето, и отъ дума на дума да повдига въпросъ за ползата отъ знаяньето и други езици освѣнъ турския. По тоя начинъ той убѣдилъ най-напрѣдъ мола Исеиновия синъ Али ефенди[4]), човѣкъ доста интелигентенъ, и мола Хасанъ Тумбевия синъ Мехмеда.[5]) За кратко врѣме и двамата били научени да прочитатъ и пишѫтъ по български. На гледъ тѣ били много задоволени и обикнѫли каменския учитель, като тѣхенъ доброжелатель. Мехмедъ Тумбевъ въ онова врѣме билъ и софта въ Банското медресе, гдѣто между ученицитѣ имало и мнозина отъ краището Доспатъ. Безъ да е гонилъ нѣкаква цѣль, Мехмедъ Тумбевъ се похвалилъ на съученицитѣ си, че се научилъ и *кавурска езия* — така казватъ помацитѣ българското писмо. Измежду софтитѣ на Банското медресе най-много се заинтересували двамата братя Мустафа и Халилъ изъ с. Доспатъ и едно помаче Мехмедъ изъ с. Ракитово, и започнѫли да се учѫтъ българска книга. Всички тѣ започнѫли прѣзъ день прѣзъ два въ свободното си врѣме да отиватъ въ Каменица да се

---

[1]) Попътъ Илия отъ с. Каменица, каменскиятъ учитель Ст. Докумовъ отъ Провадийското село Къзълджиларъ и каменската учителка Яна Грънчарска, родомъ отъ Разлошкото село Якоруда, а възпитана въ Самоковското Американско училище.

[2]) Съобщилъ Исмаилъ Имамовъ отъ с. Костандово.

[3]) Ст. Докумовъ сега е пенсионеръ.

[4]) Али ефенди мола Исеиновъ отъ 1887. година насамъ е мюфтийски намѣстникъ въ Чепино.

[5]) Мехмедъ мола Хасановъ Тумбевъ се учи послѣ и въ Софийската гимназия. Сега е кметъ въ с. Баня.

срѣщатъ и разговарятъ съ Каменския учитель Докумова и да го разпитватъ за нѣкои работи. Докарана работата дотукъ, на въпроса за свѣстяваньето на помацитѣ трѣбаше да се даде гласность и за повежданьето на пропагандата да се поискатъ срѣдства отъ правителството.

Слѣдната учебна година (1881/82.) съ съдѣйствието на каменския свещеникъ попъ Илия и учителката Яна Грънчарска, учительтъ Докумовъ отворилъ при Каменското училище едно отдѣление за настървенитѣ вече помачета. Най-напрѣдъ сѫ ги привличали съ обѣщание, че слѣдъ изучваньето на българска книга, щѣли да станѫтъ чиновници. И това бѣше най-голѣмата грѣшка на пропагаторитѣ. Първитѣ ученици Мустафа[1]) и Халилъ Доспатски[2]) изъ с. Доспатъ, Мехмедъ Тумбевъ изъ Баня и Мехмедъ Троповъ[3]) изъ с. Ракитово били послѣдвани отъ повъзрастнитѣ помаци Юсуфъ Синаповъ изъ с. Баня и Исмаилъ Имамовъ изъ с. Костандово. Тѣ продължавали нѣколко врѣме да се учѫтъ въ Каменица. На първо врѣме другитѣ помачета изъ ближнитѣ села съ недовѣрие гледали на българската книга, а старитѣ фанатици за смъртенъ грѣхъ считали изучваньето на кавурската езия. Тѣ се опасявали, че подъ това се крие изневѣрваньето на мухамеданцитѣ. Не слѣдъ дълго врѣме, като се видѣло, че новитѣ Докумови ученици четѫтъ и пишѫтъ български, безъ да е била разклатена религията, било тѣхната, било на бащитѣ имъ, явили се още желаещи да се учѫтъ българска книга, така щото помашкото отдѣление наброило 22 ученика, повечето 15—20 годишни младежи. Прѣподавало имъ се и турски. Румелийската Дирекция на Просвѣщението се заинтересува отъ това движение и отпуснѫ пари за построяванье нова училищна сграда въ с. Каменица и пособие за отваряньe единъ малъкъ пансионъ, гдѣто да се хранѭтъ и прѣспиватъ ученицитѣ отъ по-далечнитѣ села.

Прѣзъ първата учебна година учительтъ Докумовъ е срѣщалъ много неприятности съ пропагандата, за воденьето на която не бѣше дотамъ подготвенъ. Прѣди всичко той разглези ученицитѣ съ много обѣщания. Отъ друга страна, проститѣ каменчани съ лошо око гледахѫ на помашкото свѣстяванье — тѣхъ бѣ по-драго да се изселѭтъ помацитѣ изъ Чепино. Единъ недѣленъ день нѣкой си каменчанинъ Тодоръ се присмѣлъ на помачетата, че неразбирали думитѣ въ турскитѣ букварчета; той ритмувалъ нѣкои турски думи съ нѣкои български за образуванье нѣкои подигравателни фрази съ неприлично съдържание. Докачени, помачетата задружно разфърлили българскитѣ букварчета, прибрали турскитѣ и тръгнѫли да бѣгатъ. Съ голѣми усилия учительтъ Докумовъ успѣлъ да ги уталожи и задържи въ училището. Нѣкои каменчани пъкъ клеветили Докумова прѣдъ ученицитѣ, прѣдставяли го за експлоа-

[1]) Мустафа Доспатски, слѣдъ като свърши III. класъ въ София, е занимавалъ длъжноститѣ: помощникъ на околийски началникъ, учитель, секретарь при столичния мюфтия. Сега е члѣнъ при Шуменския окрѫженъ сѫдъ.

[2]) Нѣколко години чиновникъ, а сега учитель.

[3]) Сега кметъ въ Ракитово.

таторъ съ идеята за свѣстяваньето и му подкопавали авторитета между помачетата. Трети пъкъ имъ казвали, че ще имъ измѣнѭтъ вѣрата.

Безъ да се гледа на всичкитѣ тия мѫчнотии, причината на които се криеше и въ неумѣлото воденье на тая доста мѫчна и деликатна работа, дѣлото пакъ напрѣдваше и доста успѣшно. Слѣдната учебна година (1882/83.) прѣзъ пролѣтьта числото на помачетата ученици се възкачи на 43. Тоя бързъ напрѣдъкъ при такива неопитни водачи привлѣче вниманието и на нѣкои родолюбци въ София. По инициативата на нѣкои ревностни поддържатели на идеята за свѣстяванье помацитѣ отъ много мѣста се изпроводихѫ пари и книги за подпомаганье помацитѣ и за отваряньe библиотека. Двѣ помачета бѣхѫ приети за стипендиянти въ Пловдивската гимназия, а за други двѣ г-нъ д-ръ Иречекъ, слѣдъ пѫтуваньето си по сѣвернитѣ Родопи, изходатайствува стипендии, за да постѫпѭтъ въ Софийската гимназия прѣзъ учебната 1883/84. год. Прѣзъ сѫщата година една стара дѣятелка по народното възражданье — баба Недѣля Петкова Каранванова, насърчена отъ Петка Славейковъ, ходи въ Ракитово, като доброволна учителка по рѫкодѣлие съ намѣрение да привлѣче нѣколко помакини, та покрай рѫкодѣлието да ги научи и на българска книга¹). Отъ друга страна Каменскитѣ учители воглавѣ Докумова и попъ Илия съставихѫ ученическо дружество подъ название „Българо-Мохамеданско ученическо дружество — „*Просвѣта*“ въ Цѣпино,“ цѣльта на което бѣ „да спомага на ученици българо-мохамеданчета въ научно отношение“ (чл. 1.). Споредъ устава на дружеството, членове можехѫ да бѫдѫтъ само помаци, учащи се на „матерния си езикъ“ (чл. 2.). „Дружеството се подържа отъ разни подаръци и други помощи“ гласѣше 3. членъ, а чл. 4. прѣдвиждаше четиричленно настоятелство (прѣдсѣдатель, дѣловодитель, касиеръ и библиотекарь), избирано всѣка година на 15. августъ. Членъ 22. допущаше, до 5 години отъ учрѣждаваньето на дружеството, въ настоятелството да влизатъ по двама члена българо-християни. Чл. чл. 7. и 8. опрѣдѣляхѫ правата и длъжноститѣ на настоятелството, а чл. 9. — отговорностьта на настоятелството прѣзъ главнитѣ събрания, 10.—13. говорехѫ за дружественитѣ събрания, 14.—16. за правата и длъжноститѣ на членоветѣ и 17.—22. съдържахѫ общи разпореждания.²)

---

¹) За голѣмо съжаление баба Недѣля не можа да сполучи даже и при съдѣйствието на каменската учителка Яна Гърнчарска. За да бѫде такъва усърдна работница по свѣстяваньето на помацитѣ, г-ца Яна Гърнчарска трѣбва да е била подготвена отъ американскитѣ мисионери-учители и учителки въ Самоковъ, които тоже бѣхѫ подигнѫли подиръ освобождението въпроса за свѣстяваньето на помацитѣ. Въ битностьта си телеграфистъ въ окупационната телеграфна станция въ Самоковъ прѣзъ 1879. год., азъ имахъ чести срѣщи съ главатаря на мисията въ Самоковъ г-на Кларка и повечето пѫти разисквахме по въпроса за свѣстяваньето на помацитѣ, само че той подържаше да се разпространява между тѣхъ евангелието, а пъкъ азъ настоявахъ да се започне работата съ въвежданьето на българското писмо. За подготвянье проповѣдници г-нъ Кларкъ още тогава прие въ Американското училище двѣ даровити и трудолюбиви момчета изъ с. Карлуково (Ахѫ-Челебийско), които, като свършихѫ курсоветѣ, останѫхѫ за учители въ сѫщото училище.

²) Гл. Устава на Българо-Мохамеданското ученическо дружество „Просвѣта“ въ Цѣпиново, Пещерска околия, Т.-Пазарджикски департаментъ. София, 1885.

Обикновено у насъ, при захващаньето на каквато и да е работа, при основаваньето на каквото и да е дружество съ научна или благотворителна цѣль, работата се покарва въ началото много сърдчно и шумно Така бѣше и съ помашката пропаганда. Съставяньето на дружеството биде разгласено и чрѣзъ печата и чрѣзъ особени дружествени пратеници за подаръци и помощи въ книги и пари. Голѣмата сърдчность въ началото не прѣдвѣщаваше успѣхъ, още повече че члѣноветѣ на дружеството бѣхѫ хора млади и невъзпитани, а пъкъ уставътъ, въ който вѣеше спекулативенъ духъ, съдържаше най-вече разпореждания за смѣткитѣ.

На 1-и януари 1884. год. работницитѣ по свѣстяваньето, за да дадѫтъ по-голѣма извѣстность на пропагандата, изненадахѫ свѣта съ слѣдното възвание:

„Братия българи!“

„Въ доспатскитѣ клонове на Родопитѣ, въ прочутата Чепинска котловина, искрата на народното самосъзнание скоро свѣтнѫ, тъй щото въ малко врѣме нѣкои влиятелни и заможни лица отъ българо-мохамеданцитѣ дойдохѫ до убѣждение, че, за да се образоватъ помацитѣ и да иматъ благосъстояние, трѣбва да приематъ за учение въ училищата езикътъ майчинъ и татковъ, езикътъ, който разбиратъ и говорѭтъ. Тѣ сѫ убѣдени вече, че съ това никога не се докача мохамеданската вѣра и нѣкои отъ тѣхъ започнахѫ доброволно да проваждатъ дѣцата си на учение въ българскитѣ училища. Но нѣщо повече, въ нѣкои смѣсени, отъ българо-християне и българо-мохамеданци села, отворихѫ се смѣсени училища, въ които младитѣ българчета и българчици и отъ двѣтѣ вѣри се възпитаватъ заедно, основава се едно ученическо дружество отъ християне и мохамеданци ученици и сега за по-скорото докарвание въ народно самосъзнание помацитѣ въ Родопскитѣ планини, полагатъ се усилия за отварянието на една българо-мохамеданска библиотека, съ колкото е възможно български и славянски книги. Тази библиотека ще бѫде въ едно отъ главнитѣ доспатски села и тя ще служи за свърталище на всичкитѣ млади и интелигентни сили отъ помацитѣ, които отъ день на день умножаватъ числото на ученицитѣ въ българскитѣ и смѣсенитѣ училища.

Не ще казвание, че такъва една цѣль иска подпомагание отъ българитѣ въ всичкитѣ страни на отечеството. И най-малката помощь въ тозъ случай ще произвѣде много голѣма полза. Самото съчувствие, което ще се покаже къмъ светото дѣло, ще има благотворни послѣдствия между нашитѣ братия, които сѫ жедни за наука и просвѣта.

Обръщаме се къмъ всичкитѣ родолюбци и истински българи и славяне да обърнѫтъ сериозно внимание къмъ настоящитѣ ни редове и да насърчѫтъ работницитѣ по това поле чрѣзъ подаряване разни български и славянски книжки за съставянието на една българо-мохамеданска библиотека, основа за която вече е турена. Имената на пожертвувателитѣ ще бѫдѫтъ публикувани или не споредъ желанието имъ.

Надѣемъ се най-много, че писателитѣ и издателитѣ ще ни зарадватъ. Пожъртвуванията могѫтъ да се испращатъ: до българо-мохамеданското ученическо дружество „Просвѣта“ въ с. Каменица, Пещерска околия, Т.-Пазарджикски департаментъ.

Родопитѣ, 1-й януарий 1884 год.“

Възванието, макаръ и да съдържаше неточности, бѣше посрѣщнѫто съ неописуемо въодушевение отъ българската интелигенция. И дружеството проводи агенти да събиратъ помощи по градищата. Отъ много мѣста се събрахѫ помощи въ книги и пари. Но тая именно щедрость на родолюбцитѣ вкара по-главнитѣ членове на дружеството въ съблазънь. Слѣдъ като имъ се отпуснѫхѫ голѣмички суми отъ румелийската Дирекция на Просвѣщението, тѣ проводихѫ нарочно пратенници въ София, та изпросихѫ една доста крупна сума и отъ българското Министерство на Просвѣщението. Идеята за свѣстяваньето на помацитѣ бѣше добрѣ посрѣщнѫта и въ висшитѣ крѫгове въ София. Военниятъ министръ, князъ Кантакузенъ, разрѣши да се приеме единъ помакъ въ Военното училище, макаръ че не отговаряше на условията, които се изисквахѫ въ онова врѣме.[1]) Особено помагахѫ на пропагандата К. Величковъ, Петко Славейковъ, П. Каравеловъ, Тодоръ Иванчовъ и д-ръ Мирковъ. Пещерскитѣ окол. началници Отонъ Ивановъ и Христо Ф. Поповъ тоже давахѫ направление на пропагандата. Но като се набрахѫ доста срѣдства, а ученицитѣ за подпомаганье бѣхѫ доста малко — дружеството разгласяваше, че сѫ били 50, а въ сѫщность тѣ не бѣхѫ повече отъ 30, отъ които мнозина не посѣщавахѫ училището — започнѫ се злоупотрѣбение съ събиранитѣ помощи и голѣма часть отъ сумитѣ си подѣлихѫ нѣколко души. Книгитѣ, събирани за дружествената библиотека, бидохѫ разпилѣни нагорѣ надолу и разфърлени по нѣкои тавани, а списъцитѣ на пожертвувателитѣ скрити или унищожени. Каменското училищно настоятелство искаше да контролира смѣткитѣ, но настоятелството на дружеството не се съгласяваше, поради което възникнѫхѫ раздори. Съставителитѣ на дружеството, за да избѣгнѫтъ надзора на каменското училищно настоятелство, прогласихѫ помашкото отдѣление за независимо отъ казаното настоятелство; а за да се не разбѣгатъ ученицитѣ, на които каменчани съобщавахѫ, що става съ срѣдствата, събирани за тѣхното просвѣщение, тѣ въ началото на учебната 1884/85. уч. год. прѣименувахѫ помашкото отдѣление „Дружественно българско-мохамеданско училище“ и го прѣмѣстихѫ въ с. Лѫженье.[2])

За свѣстяванье на помацитѣ се фърли сѣме, но корень не хванѫ. Научихѫ се десетина души да пишѫтъ, получихѫ нѣколко души двукласно

[1]) Приетият въ Военното училище ученикъ бѣше Ахмедъ Кьойбашиевъ Доспатски изъ с. Доспатъ. При всичко че не бѣше подготвенъ, както трѣба, той успѣ да свърши курсоветѣ въ Военното училище и въ 1887. год. бѣше произведенъ въ офицерски чинъ и зачисленъ въ Родопския полкъ. Неотдавна той си даде оставката.

[2]) Подъ това име училището е сѫществувало до края на учебната 1890/91. год. Отъ двѣ години насамъ въ с. Баня училището е наречено „Българо-мохамеданско.“

и трикласно образование, но отъ това нищо не излѣзе — създадохѫ се полуграмотни и съ голѣми претенции недоволници. Рѫководителитѣ направихѫ погрѣшки съ обѣщанията на ученицитѣ, съ прѣждеврѣменото учрѣждаванье на дружеството и съ злоупотрѣбенията на срѣдствата. Воденьето на дружественитѣ дѣла бѣше повѣрено на възрастни, но безъ никакво възпитание, помаци, надъ които Докумовъ не можеше да влияе; напротивъ, тѣ го направихѫ съучастникъ въ злоупотрѣбенията. Освѣнъ това, по-първитѣ членове на дружеството започнѫхѫ да се бъркатъ въ партизанство. За да отмъстѭтъ на нѣкои лица, които фърляхѫ извѣстна свѣтлина върху тъмнитѣ имъ дѣла, тѣ почнѫхѫ да ги клеветѭтъ и да ги прѣдставятъ като противници на светата идея. Двама чиновника бѣхѫ наклеветени прѣдъ правителството и прѣмѣстени отъ Пещерската околия.

Слѣдъ присъединението на Източна Румелия къмъ Княжеството, биде издѣйствувано прѣдъ правителството, да се назначѫтъ нѣкои помаци на държавни длъжности. Двама помаци бидохѫ назначени за помощници на околийскитѣ началници въ Чепеларе и Пещера. Единъ старъ и донѣкждѣ влиятеленъ ходжа Хафузъ Ахмедъ Муковъ, който *явно* не прѣчеше на пропагандата, биде назначенъ за надзиратель на помашкитѣ училища въ чепинскитѣ села. За да се задоволи другъ единъ добъръ и влиятеленъ помакъ, учрѣди се мюфтийско намѣстничество за петь села и половина. Другъ полуграмотенъ на български помакъ биде назначенъ за писарь при мюфтийския намѣстникъ. Ала и това малко задоволи разглезенитѣ помаци — членове на дружеството. Отъ друга страна, простото и вѣчно незадоволно помашко население съзрѣ въ назначението помаци на държавни длъжности тайни замисли противъ мохамеданската религия. При това, по-първитѣ членове на дружеството продължавахѫ да развращаватъ помацитѣ съ разни неизпълними обѣщания: на ученицитѣ обѣщавахѫ високи чиновнишки длъжности, а на по-възрастнитѣ помаци — освобождение отъ военната повинность, за което изпращахѫ и депутация въ София прѣзъ 1887. година.

Прѣзъ лѣтото въ 1887. година министрътъ на Просвѣщението, Тодоръ Иванчовъ, натовари едно лице да прѣгледа дѣлата и смѣткитѣ на дружеството. По тоя случай, дружеството биде свикано на 15. августъ на общо събрание въ с. Лѫженье, центъра на пропагандата. На това събрание присѫтствувахѫ 12 души.[1]) Тукъ Докумовъ даде кратъкъ отчетъ за вървежа на дружественитѣ дѣла и се прѣгледахѫ смѣткитѣ за врѣмето отъ 1882/83. до 1887. год. Намѣрихѫ се много злоупотрѣби, благодарение показанията на Хафузъ Мехмедъ Муковъ.[2])

[1]) Хафузъ Мехмедъ Муковъ, Ст. Докумовъ, Алишъ Муковъ, Мехмедъ Троповъ, Исмаилъ Имамовъ, Салихъ Кавармовъ, Мехмедъ Дремаловъ, Али Враювъ, Алишъ Муковъ, Исмо Диваковъ и Юсуфъ Синаповъ. Отсѫтствувахѫ: Мехмедъ Гѫцовъ, Мехмедъ Тумбевъ, братята Мустафа и Халилъ Доспатски и Хасанъ Рамадановъ.

[2]) Злоупотрѣбенитѣ пари настоятелството оформи въ видъ на заеми, дадени на по-главнитѣ членове на дружеството, но тѣ не ги върнѫхѫ. На стипендиантитѣ не било доплатено за послѣдната година. Доплатено бѣ на стипендианти, които никакъ не бѣхѫ влизали въ училището

Рѣши се, да се направи подробенъ писменъ отчетъ по дружественитѣ дѣла и да се проводи въ Министерството на Просвѣщението; рѣши се още, да се изискатъ обратно даденитѣ пълномощия на разни лица, които сновехѫ изъ Сѣверна и Южна България и събирахѫ помощи за дружеството безъ да даватъ нѣкому смѣтка;[1]) избра се ново настоятелство. Въ второто засѣдание на 16. августъ се избрахѫ Хасанъ Петаковъ отъ Костандово и Алишъ Муковъ отъ Баня за учители въ дружественото училище; изказа се желание, щото надзирательтъ на помашкитѣ училища по-често да забикаля помашкитѣ села и да убѣждава младитѣ помачета да постѫпватъ за учение въ дружественото училище. Това бѣше отъ една страна напомнюванье на надзирателя, да се заеме за работата, за която бѣше назначенъ, а отъ друга страна то бѣше заплашванье, че може дружеството да му напакости, ако продължава да открива злоупотрѣбенията. Противъ послѣднитѣ негодувахѫ, освѣнъ надзирательтъ Муковъ, и мнозина отъ членоветѣ, но нѣмаше какво да направѭтъ. Въ присѫтствието на делегираното отъ Министра на Просвѣщението лице въ второто засѣдание на събранието се изработи и новъ уставъ на дружеството, който въ много разпорежданя се отличаваше отъ стария.[2])

За да се приведѫтъ въ извѣстность смѣткитѣ, Министерството прѣдписа на пазарджишкия училищенъ инспекторъ, да ги изиска и разгледа подробно. Помацитѣ категорически отказахѫ да дадѫтъ каква да е точна смѣтка. Оттогава насамъ дружеството заспа.

Както много работи у насъ, тъй и идеята за свѣстяванието на помацитѣ въ Чепино, идея тихо възникнѫла и шумно разпространена, е вече на загаснуванье, защото не бѣ обмислена прѣдварително. По разни съображения нито българското, нито румелийското правителство не поехѫ както трѣбаше дѣлото въ рѫцѣтѣ си, а по-високата интелигенция не обичаше да се занимава съ такива работи, така щото това дѣло изпаднѫ въ рѫцѣтѣ на неопитни хора. Тѣ не можахѫ да дадѫтъ каквогодѣ възпитание на ученицитѣ помаци, не можахѫ да имъ вдъхнѫтъ любовь къмъ науката. Въ гимназиитѣ учехѫ по двѣ-три години въ единъ класъ. Като напущахѫ гимназиитѣ, не искахѫ да ставатъ учители въ помашкитѣ села, а всички искахѫ да ставатъ чиновници. Не се постигнѫ и цѣльта — прѣдотвръщанье помацитѣ отъ изселяванье, напротивъ помацитѣ започнѫхѫ да се изселяватъ най-напрѣдъ отъ селата, отгдѣто имаше ученици въ българо-

---

[1]) Нѣкой си Манолъ Георгиевъ, опълченецъ, билъ събралъ доста значителни суми. Повечето отъ събранитѣ по пълномощия помощи сѫ останѫли у събирачитѣ.

[2]) Той уставъ не се публикува. Съдържанието на 22-та му члѣна е вкратцѣ слѣдното. Цѣльта на дружеството е разпространение просвѣщението между българо-мохамеданцитѣ чрѣзъ поддържанье едно българо-мохамеданско училище въ Чепино, чрѣзъ изучванье езицитѣ български и турски, чрѣзъ прѣвожданье на помашко наречие книги съ религиозно съдържание по мухамеданското вѣроизповѣдание. Срѣдствата на дружеството се състоѭтъ отъ волни помощи и отъ членски вносове. Членове на дружеството могѫтъ да бѫдѫтъ само българи отъ каквото и да сѫ вѣроизповѣдание и се дѣлѭтъ на почетни, основателни и действителни. Дѣлата на настоятелството се водѭтъ отъ петочленно настоятелство: прѣдсѣдатель, дѣловодитель, касиеръ, библеотекарь и единъ допълнителенъ членъ. На годишното събрание, на 1. августъ, настоятелството прѣдставя писменъ отчетъ за дружественитѣ дѣла и *редовни оправдателни документи* за разходитѣ. Дружеството се намира подъ надзора на Министерството на Просвѣщението.

мохамеданското училище. Цѣльта на инициаторитѣ на пропагандата: чрѣзъ свѣстяваньето да се вдражи на помацитѣ новото положение на работитѣ и да се почувствуватъ, че се намиратъ въ своето отечество тоже не се постигнѫ. Десетгодишната пропаганда даде грамотность на 30—40 души помаци, отъ които десетина занимаватъ държавни и обществени длъжности.[1]) Пропагандата обърнѫ погледитѣ си къмъ Рупчосъ.

По-горѣ се споменѫ, че съ свѣстяваньето на помацитѣ се гонеше и цѣльта, да се прѣдотврати изселяваньето имъ отъ Сѣверна и Южна България. До 1887. год. отъ с. Баня се изселихѫ около 100 сѣмейства, отъ Лѫжанье 50, отъ Дорково и отъ Ракитово по нѣколко. Оттогава насамъ постепенно се изселяватъ по нѣколко групи. Освѣнъ отъ фанатизъма, подклажданъ периодически прѣзъ рамазанскитѣ пости отъ цариградски софти,[2]) що подъ видъ на бѣдни ученици и благородни просяци посѣщаватъ чепинскитѣ села, изселяваньето става и по слѣднитѣ причини: а) закорѣнѣлата вражда между батачани и чепинскитѣ помаци, които взехѫ участие въ баташкото кланье; б) грубитѣ обноски на чиновницитѣ къмъ населението; в) умѫчняваньето на поминъка отъ новитѣ погранични условия; г) навикътъ на населението да не изпълнява законитѣ; д) военната повинность; е) нетактичното воденье пропагандата за свѣстяваньето на помацитѣ; ж) паданьето на традиционното първенство на агитѣ, и з) лакомията на нѣкои богаташи да прѣкупуватъ земитѣ на помацитѣ.

Изселяваньето на чепинскитѣ помаци води началото си още отъ първитѣ дни на освобождението. Съ приближаваньето наруситѣ, прѣзъ януари 1878. год., помацитѣ напуснѫхѫ селата си, но слѣдъ нѣколкодневно бѣгство тѣ се върнѫхѫ, както видѣхме по-горѣ, а не се върнѫхѫ само дорковянинътъ Мохамедъ-ага, банчанинътъ хаджи Алишъ Пехливанъ и още нѣколко души главатари по баташкото кланье. Слѣдъ нѣкое врѣме се върнѫхѫ всичкитѣ, съ изключение на дорковянина; обаче сѫществуваше вражда между християнитѣ и помацитѣ, повдигнѫхѫ се поземелни

[1]) Много по-систематически покарахѫ австрийцитѣ пропагандата за свѣстяваньето на славянитѣ мохамеданци въ Босна и Херцеговина. Въ нѣколко мѣста отворихѫ училища, гдѣто редомъ съ турския езикъ се изучваше и сърбо-хърватския съ кирилски и латински букви. Прѣведохѫ имъ и мюсюлманската свещена книга Коранътъ на сърбски езикъ. Въ 1887. год. единъ отъ изученитѣ сърбо-мохамеданци издаде въ Сараево голѣмъ сборникъ (464 стр.) отъ бошначки народни умотворения подъ заглавие: „Narodno blago, sakupio i izdao Mehmed beg Kapetanovič po Bosni Hercegovini i susjednim krajevima.“ Това бѣше първата славянска книга, издадена отъ мохамеданинъ. Въ 1888. год. подъ редакцията на Коста Херманъ се издаде въ Сараево единъ голѣмъ сборникъ отъ народни пѣсни подъ насловъ „Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“. Въ сараевския „Гласник земаљског музеа“ редомъ съ авторитѣ сърби-православни и хървати-католици фигуриратъ и бошняцитѣ мохамеданци Мехмедъ-бей Капитановичъ, Мустафа Хилми ефенди, Исеинъ ефенди Карабечовичъ и др. Неотдавна сърбо-хърватскитѣ вѣстници съобщихѫ, че Ахмедъ-бей Дефтердаровичъ, родомъ изъ Требиня (Херцеговина) е билъ промовиранъ за докторъ на правото въ Виенския университетъ. Той е първиятъ славянинъ мохамеданецъ, който е постигнѫлъ тая честь. Той е членъ на една знаменита и стара бошнашка фамилия на Дефтердаровичитѣ. За голѣма жалость отъ нашитѣ помаци никой не е слѣдвалъ отъ IV. класъ нагорѣ.

[2]) Прѣзъ 1887. год. единъ цариградски софта, за да възбуди повече фанатизъма на банскитѣ помаци, закаралъ отъ Пазарджикъ единъ човалъ пръсть, изсипалъ я въ джамията и се кланялъ надъ нея. Той казалъ, че носилъ пръстьта отъ Турско.

спорове между каменчани, лѫженчани и коровяни, и между батачани, дорковяни, костандовяни и ракитовяни. Освѣнъ това, помацитѣ отъ памтивѣка като не обичатъ да изпълняватъ законитѣ, упражненитѣ спрѣмо тѣхъ строгости тѣ считахѫ като нарочно насочени, за да ги заставѭтъ да се изселѭтъ.

Изселяваньето се усили особено слѣдъ присъединението на Румелия, защото дотогава фанатицитѣ помаци все се блазнехѫ отъ надеждата за съвършенното подчинение на областьта подъ Турция. Прѣзъ врѣмето, когато се водехѫ въ Цариградъ прѣговори за сключванье турско-българската спогодба за персонална уния на Румелия и България, първенцитѣ помаци сѫ проваждали скришомъ махзаръ въ Цариградъ, съ който сѫ молили великия везиръ, да дѣйствува прѣдъ комисаритѣ, щото и Чепино да се остави подъ Турция, както другитѣ 20 родопски села. Тая имъ обаче просба не се взе въ внимание. Отъ друга страна, помашкитѣ първенци почувствовахѫ, че новото положение е донѣкѫдѣ различно отъ напрѣжното. Новитѣ закони не позволявахѫ никакви произволи на агитѣ, които до тогава разполагахѫ съ селскитѣ пасища и ги давахѫ подъ наемъ на каракачанитѣ. Отъ трета страна, чиновницитѣ, като не умѣехѫ да се отнасятъ по-прѣдпазливо съ помацитѣ, първенцитѣ насъсквахѫ простолюдието да се изселва. Между друго, тѣ го плашехѫ и съ пропагандата. Хаджи Алишъ Пехливанъ изъ с. Баня изпроводи сина си задъ граница въ Бабекъ и тамъ го ожени. Хаджи Халилъ изъ с. Лѫженье, макаръ че бѣ далъ сина си да се учи въ дружественото училище, лошата обноска на единъ стражарь го ожесточила, и той отишелъ въ Мала-Азия да дири мѣсто за съсѣлянитѣ си. И намѣрилъ мѣсто въ околноститѣ на Ески-Шехиръ. На два пѫти той вдигнѫлъ на изселяванье около 50 сѣмейства изъ с. Лѫженье.[1] Изселенитѣ не сѫ благодарни отъ положението си, нѣкои сѫ се връщали назадъ въ окаянно положение, но изселяваньето не можà да се спре.

Въ настояще врѣме физиогномията на чепинскитѣ села значително е измѣнена. Селото Лѫженье е сега почти християнско. Селото Баня отъ чисто помашко е станѫло смѣсено, и камбана вече се бие въ него. Има изселенци и отъ Ракитово, Костандово и Дорково. Само отъ Корово не се изселватъ помацитѣ. На мѣстото на изселенитѣ помаци прииждатъ изъ Македония българи и охотно купуватъ имотитѣ отъ помацитѣ и се заселватъ на мѣстата на изселившитѣ се. Слѣдъ послѣднитѣ събития въ Армения нѣкои прѣселенци се върнѫхѫ въ родината си.

Нѣколко етнографически бѣлѣжки за помацитѣ въ Чепино.

а) Облѣкло и жилища.

Облѣклото на помацитѣ се състои отъ: а) *калце,* потури отъ лита черникава аба; б) *чорапе,* бѣли или нашарени съ разни фигури, кѫси и

---

[1]) Въ една нова помашка пѣсень е възпѣто изселяваньето на помацитѣ отъ с. Лѫженье. Трагическа е била раздѣлата на женитѣ и дѣцата съ роднитѣ имъ мѣста. Съ плачове сѫ напущали огнищата си.

отъ много дебела и лана прежда плетени; в) *клашникъ,* горна дреха отъ черна повторена аба, съ дълги ржкави висещи отъ рамената падолу; г) аленъ вълненъ *поясъ,* дълъгъ колкото 4—5 пжти да опаше корема и кръста; д) *забунъ,* отъ черникава аба; ржкави по-кжси; е) *антерия* отъ басма или отъ вапсана аба; ржкави дълги и закопчени; ж) *фесъ* и бѣла *чалма;* на байрамъ навиватъ шарени чалми; з) обуща иматъ два вида: за всѣки день *опинци,* стегнжти съ сиджимки или тасми; на байрамъ черни съ червени ржбове емении, подшилени на върховетѣ и съ опашки. Мжжетѣ си бръснжтъ коситѣ; на върха на главата оставятъ кржгълъ чомбасъ.

Облѣклото на помакинитѣ се състои отъ: а) *антерия* дълга, разцѣпена отъ двѣтѣ страни на полата, шие се сега отъ купешко шарено платно, въ което прѣобладава малиновия цвѣтъ; б) *пищималъ* за отъ пояса надолу до политѣ — домашно издѣлие отъ ленена основа, а вълненъ вжтъкъ, вапсува се въ плава боя; в) *фередже* за намѣтанье гърба — домашно издѣлие; има и купешки; цвѣтъ плавъ; г) *зуница* за стѣганье кръста и припасванье пищимала; зуницата е купешка и двата ѝ краища се закопчватъ съ чепразе;[1]) д) *яшмакъ,* то е сжщъ бѣлъ тестемелъ купешки, който намѣтатъ на главата, когато да ходжтъ вънъ отъ кжщата, за да си прикриватъ лицето, въ случай че срѣщнжтъ мжжъ; е) аленъ фесъ, по краището на който висжтъ сребърни пари или жълтици; ж) сребъренъ *тепеликъ* надъ горната часть на феса; з) обуща иматъ 4 вида: 1) *царвуле,* кога работжтъ кърски работи; 2) по-заможнитѣ носжтъ *чехли* въ кжщи; 3) *калеври* (червени емении) за праздници и свадби; 4) *чизме* жълти за булкитѣ. На шията носжтъ нанизи отъ жълтички. Коситѣ си плетжтъ на 7—10 плитки, които висжтъ на гърбоветѣ имъ. Пръстени сребърни и мѣдни, носжтъ и мжже и жени.

Мжжкото облѣкло на християнитѣ много прилича па българското въ тракийското поле; то състои отъ: а) черникава *долама;* б) такъвъ *забунъ;* в) аленъ или гевезенъ *поясъ;* г) *потуре* отъ черникава аба и д) бѣли *калчуне* съ копчета. Прѣди освобождението сж носили фесове навити на долния край съ *шерфети* или черни чалми. Сега носжтъ калпаци.

Женското облѣкло на християнкитѣ съвсѣмъ се отличава отъ полското. То състои отъ: а) абена *антерия;* б) *риза;* в) *поясъ* и г) *прѣстилка.* Поясътъ и прѣстилката сж грубо изработени и приличатъ па разлошкитѣ. Главитѣ покриватъ съ жълтеникави кърпи. Сребърпитѣ имъ накити сж тоже прости. Коситѣ си плетжтъ на двѣ плитки.

---

[1]) Чепразитѣ наричатъ *железá* и *сребърни железа.* Послѣдното название се срѣща и въ една неотдавнашна пѣсень.

Сичку му халал прихалал:
И жжлтичните іóбици
И сребарните пржстенье
И тéлената зуница
И срéбарнитѣ железá.
Купринената іармагó.

Кѫщята въ Чепино сѫ доволно голѣми. Прозорцитѣ имъ сѫ откъмъ дворноветѣ и сѫ твърдѣ малки. Двукатнитѣ кѫщи иматъ на горния катъ по една стая, единъ клетъ и единъ отворенъ чардакъ. Иматъ и по една стая на долния катъ за зимно врѣме и за гости. До кѫщитѣ си иматъ плѣвници и хлѣвове. Въ нѣкои кѫщи горниятъ катъ служи за жилище на хората, а долниятъ е хлѣвъ за добитъцитѣ. Двукатнитѣ кѫщи сѫ изградени съ камъни до дюшемето, а оттамъ нагорѣ съ дърве и глина (читъ и бададия). Повечето сѫ покрити съ керемиди. Кѫщята не сѫ построени за да могѫтъ да отговарятъ на хигиената и при всичко че помацитѣ изглеждватъ едри и здрави, краището често се посѣщава отъ епидемии. Лѣтно врѣме се срѣщатъ и трески. Готвяньето храна въ бакърени невалаидисани сѫдове е произвело една особена болѣсть по устата. Твърдѣ нарѣдко се виждатъ хора съ гуши както въ Разлога. До лѣкарска помощь не прибѣгватъ. По-голѣма вѣра иматъ въ бабинскитѣ билки и ходжовскитѣ муски.

б) Народни нрави и обичаи у чепинскитѣ помаци.

Въвежданьето на ислямизъма въ Чепинската покраина, гостуваньето лѣтно врѣме на богати и влиятелни турци изъ Пазарджишко и Пловдивско поради минералнитѣ бани и сношенията на чепинскитѣ помаци голѣмци съ турскитѣ бейове въ Пазарджикъ сѫ повлияли много за измѣнението на народнитѣ нрави и обичаи. Прѣди всичко тукъ мохамеданскиятъ фанатизъмъ е пуснѫлъ дълбоки корени. Нигдѣ въ Родопитѣ не се срѣщатъ такива фанатици, каквито сѫ чепинскитѣ помаци. Тѣхното облѣкло е прилично на турското,[1]) а на байрамъ всички навиватъ зелени и шарени чалми. Като мѣрка за тѣхния фанатизъмъ ни служи и криеньето на помакинитѣ още отъ 12-годишната имъ възрасть, високитѣ огради на дворнетѣ имъ, малкитѣ прозорци на кѫщята имъ и слѣпитѣ стѣни къмъ пѫтищата.

Но не само върху облѣклото и жилищата се е отразилъ фанатизъмътъ. Той се е отразилъ и върху народнитѣ обичаи. Гражданскиятъ бракъ (кябинь) никѫдѣ между помацитѣ не се извършва тъй строго както въ Чепино.[2]) Повлиялъ е, както навсѣкѫдѣ, и въ сѣмейната задруга. Всички домакинства сѫ едносѣмейни. Щомъ се ожени синътъ, основава особено домакинство. Бащата и синоветѣ може задружно да работѭтъ, но отдѣлно живѣѭтъ Само самецътъ синъ може да живѣе заедно съ баща си.

Съсѣдската задруга е завардена. Двама, които иматъ по единъ волъ, се съгласяватъ да работѭтъ на редъ съ двата вола — *впрѣганье*. И общинската задруга е завардена: овцитѣ събиратъ на селски мандри. Взаимното спомаганье тоже е запазено. Когато нѣкой си прави кѫща,

---

[1]) Разложкитѣ и бабешкитѣ помаци не сѫ напуснѫли съвсѣмъ българската носия. Тѣхнитѣ жамадани, долами и потури сѫ почти такива, каквито носѭтъ сънародницитѣ имъ христани. А въ Чепино помакинитѣ и прѣстилкитѣ сѫ изоставили и сѫ ги замѣнили съ пищимали.

[2]) Сбм., кн. VII., отд. III. Стр. 45.

помагатъ му селянитѣ при прѣкарването на градежа — *межия*. Вечерпитѣ *межии* за взаимпо спомаганье при женски ржкодѣлни работи и *пупрѣлкитѣ* за задружно работянье, но всѣки за себе, нѣматъ значение, каквото у християнитѣ българи, защото не отиватъ и момчета. Както видѣхме по-горѣ, женскитѣ строго се крижтъ отъ мжжкитѣ, така щото сгледването или бегендисването на момичетата отъ момчетата става набързо или при чешмитѣ, или при рѣката, кога пере или точи вода момата.

Сгледванието става по-свободно прѣзъ байрамскитѣ праздници, когато хората се обличатъ съ новитѣ си дрехи и когато ставатъ и *обществени сборове и забавления,* при които момичетата не се крижтъ отъ момчетата.[1])

Обществени забавления, при които женскитѣ не се крижтъ, сж *хоро* и *вр̌ътка*. Помакинитѣ игражтъ хоро така. Единъ редъ 10—20 годишни момичета се налавятъ за ржцѣтѣ и вървжтъ по тактъ, пѣейки до едно опрѣдѣлено мѣсто, послѣ се обръщатъ и вървжтъ къмъ страната отгдѣто бѣхж тръгнжли. Това продължаватъ, догдѣ се уморжтъ. Едни момичета се пущатъ, други се хващатъ. Момчетата не игражтъ, а се нареждатъ отъ странитѣ и гледатъ. На *вр̌ъткатa* — едно дълго дърво пробито на срѣдата и заврѣно на върха на единъ побитъ дебелъ колъ — се въртжтъ и момчета, но всѣки пжть трѣба да се върти момче съ момче и момиче съ момиче.

Много интересенъ е обичаятъ за *задружно владѣние* на единъ недвижимъ имотъ отъ нѣколко села, а по-интересенъ е начинътъ, по който се разпрѣдѣля произвѣдението отъ задружно владѣния имотъ.[2])

Гостоприемството, тъй почитано въ Родопскитѣ покраини, у чепинскитѣ помаци доста слабо се пази. Тѣ приематъ привѣтливо странни хора въ кафенетата и ги черпжтъ кафе и шербетъ, но за прѣспаванье ги настаняватъ или въ мехтепа, или въ селската кжща. Твърдѣ рѣдко завеждатъ нѣкого по госте въ кжщи.[3])

Въ чисто помашкитѣ села не се продаватъ спиртливи питиия. Въ всѣко село има по нѣколко кафенета, гдѣто помацитѣ прѣкарватъ свободното си врѣме въ пушенье тютюнь и пиенье кафе и шербетъ. Наученитѣ на спиртни питиия сж си доставяли ракия отъ християнскитѣ села и до неотдавна скришомъ сж пили. Сега толкозъ не се свенжтъ, кога пижтъ ракия, но отъ виното отбѣгватъ. Кафенетата сж едничкитѣ обществени мѣста, гдѣто помацитѣ се събиратъ, за да се разговарятъ за частни и общински работи. Много пжти разискватъ и по политиката.[4]) Това е

---

[1]) По-голѣми подробности гледай въ статията ми „Обществени забавления и праздниства у помацитѣ въ Чепино“, помѣстена въ сп. Славиеви гори. год. I. кн. III.

[2]) За правнитѣ, домашнитѣ и свадбени обичаи у чепинскитѣ помаци има повече подробности въ Сбм. кн. V. отд. 3. стр. 211.—218.; кн. VII. отд. 3. стр. 43.—51.

[3]) Въ Ахж-Челебийско и Дари-Дерско страннитѣ биватъ приемани въ кжщи. Тамъ нѣма ни ханове, ни общински кжщи. Въ повечето кжщи има по една мюсефиръ-одасж.

[4]) Въ всѣко помашко село има по нѣколко кафенета. Кафеджиитѣ сж обикновено хора, които боравжтъ и съ селскитѣ работи. Интересуватъ се и отъ политиката. Въ кафенетата дохожда и по нѣкой турски вѣстникъ, отъ който кафеджията черпи новини. По стѣнитѣ на кафенетата има окачени изрѣчения отъ корана, написани на черна книга съ златни букви. Обикновено, кафеджиитѣ въ Чепино изпълняватъ и длъжностьта *мейзини* — викачи по минаретата.

забѣлѣжително, че даватъ прѣдимство на старитѣ, за да седжтъ на високитѣ и постлани съ рогози пейки, близо до огнището, гдѣто се вари кафето, и когато нѣкой по-старъ приказва нѣщо, всичкитѣ други мълчжтъ и внимателно слушатъ. Въобще младитѣ помаци почитатъ старитѣ.

Многоженството не е въведено. Досега само двама заможни помаци сж имали по двѣ жени въ едно и сжщо врѣме. Сжщо и разводи рѣдко ставатъ. Помацитѣ не гледатъ съ добро око на многоженството и разводитѣ.

Въ старитѣ народни пѣсни, що се пѣжтъ въ Чепинско, собственитѣ имена сж български, въ по-новитѣ пѣсни имената сж турски, защото се възпѣватъ събития слѣдъ въвежданьето на ислямизъма, въ които дѣйствующитѣ лица сж били мохамедани. Поезията е доста развита между помацитѣ. Ниедно важно събитие не изпущатъ, безъ да го възпѣжтъ помашкитѣ пѣснопойци. Тѣ иматъ пѣсни за баташкото кланье, за руско-турската война, за дохажданьето наруситѣ въ Чепино, за бѣганьето прѣди дохожданьето на руситѣ, та най-сетнѣ и за завземаньето отъ българскитѣ власти прѣзъ 1891. год. Бабешкитѣ колибаци отсамъ границата и за трагическата случка въ Доспатъ прѣзъ 1895. год.

Въ помашкия говоръ лошо звучжтъ турскитѣ имена. Ако турското владичество е потурчило собственитѣ имена на много села и мѣста въ Родопитѣ, помацитѣ сж дали българска форма и българска смисълъ на много турски имена, така Цуху вмѣсто Юсуфъ, Сальку и Лику вм. Салихъ, Саню вм. Хасанъ, Метю и Метьку вмѣсто Ахмедъ и Мехмедъ, Исму вм. Исмаилъ, Цаню и Саню вм. Хасанъ, Хому вм. Ибрахимъ, Ису и Хусю вм. Хюсеинъ, Алецъ вм. Али, Мина и Минка вм. Фатмина, Салька вм. Салихя, Минушка вм. Еминя, Гюля вм. Гюлсюма и пр.

Родственитѣ названия отчасть сж потурчени, отчасть сж запазени български, отчасть сж промѣсени, като на нѣкои турски родствени названия сж дали български окончания. Ето сегашнитѣ родствени названия на Чепинскитѣ помаци: *абуба* = дѣдо, *буба*[1]) (зв. п. *бобе*) баща, *ана* (зв. п. *ане*) майка; *аго* и *аджо* (зв. *адже*) бате, *када*[2]) (зв. ка́де) казва по-малката сестра на по-голѣмата; *ка́де* и *ка́да* казва и невѣстата на мжжовата ѝ сестра; *тета* = леля отъ баща и майка, *нена* = баба отъ баща и майка; *мижо* = чичо, *да́іо* = уйко, *каинче* = шурей; *хала*, учина; *амуджа* = братовчедъ, *ингъа* (зв. *ингьо*) казва по-младата етърва на по-старата; *гелина* (зв. гелино) казва сестрата на братовата ѝ жена.

---

[1]) Въ Ахж-Челебийскитѣ села Пецково и Карлуково и въ повечето Рупски села българитѣ казватъ *бобайку*, а помацитѣ *буба* на бащата, *анайка* на майката.

[2]) Въ Ахж-Челебийско *була*.